

İki Darbe Arası Dönem Türk Siyasetinde Lozan Algısı (1960-1980)

The Perception of Lausanne in Turkish Politics between Two Coups (1960-1980)

Firdes TEMİZGÜNEY*

*Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID: F.T. 0000-0002-1412-0439

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Firdes Temizgüney,
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Erzurum, Türkiye

E-posta/E-mail:
firdes.temizguney@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 31.03.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.06.2024

Kabul/Accepted: 11.10.2024

Atıf/Citation: Temizgüney, Firdes. "The Perception of Lausanne in Turkish Politics between Two Coups (1960-1980)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 46 (2024): 279-312.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1462254>

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verdiği kurtuluş mücadelesi, Misak-ı Milli'de belirlenen esaslara dayalı yeni Türk Devleti'nin kuruluşu ile sonuçlandı. Bu mücadelenin diplomatik zaferi olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması, İsmet Paşa'nın başında bulunduğu Türk delegasyonu tarafından 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş simgelerinden biri olduğu için Lozan'ın yıl dönümleri, "Lozan Günü" adıyla yurt genelinde törenlerle kutlanmaya başlandı. 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi. Lozan Barış Antlaşması, "Lozan İnönü'dür" sloganıyla bu zaferin mimarı olarak görülen İnönü ile bütünleşti.

DP döneminde unutulmaya yüz tutan bir etkinlik hâline gelen Lozan kutlamaları, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yine İnönü ile birlikte anılmaya devam etti. Ancak darbe sonrası Türk siyasetini normalleştirme çabaları Lozan algısının değişmesine sebep oldu. İç politikada millî bir hissiyat uyandıran Lozan, zamanla dış politikada meydana gelen gelişmeler doğrultusunda atıfta bulunulan resmî bir belge mahiyetini aldı. 1970'lerden sonra Türk dış politikası Yunanistan'la yaşanan çeşitli sorunlar sebebiyle ağır bir sınavdan geçerken "Lozan Dengesini" korumak temel prensip oldu. Lozan'ın yıl dönümleri ise Basın Bayramı ve İşçi Hakları ile birlikte anıldı. Bu makalede, Lozan Barış Antlaşması'nın iki darbe arası dönemde Türkiye'nin iç ve dış politika gelişmeleri doğrultusunda nasıl bir anlam kazandığı, başta basın olmak üzere araştırma eserlerinden yararlanılarak karşılaştırmalı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Lozan Barış Antlaşması, Lozan Günü Kutlamaları, İsmet İnönü, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

The War of Independence, led by Mustafa Kemal Pasha, culminated in the establishment of the Turkish Republic, rooted in the principles of the National Pact (*Misak-ı Milli*). A key diplomatic achievement of the victory of this war was

the Lausanne Peace Treaty, signed on July 24, 1923, by the Turkish delegation led by İsmet Pasha. The treaty became a symbol of the Republic's foundation, and its anniversaries were celebrated nationwide as "Lausanne Day". Following Mustafa Kemal Atatürk's death on November 10, 1938, İsmet İnönü assumed the presidency and was widely regarded as the architect of the Lausanne Treaty. The slogan "Lausanne is İnönü" underscored this association. However, during the Democratic Party (DP) era, the Lausanne celebrations diminished in prominence. After the May 27 Coup in 1960, they were revived, often linked with İnönü. As Turkish politics normalized post-coup, the perception of Lausanne evolved. Domestically, it fostered national sentiment, while in foreign policy, it was increasingly cited as a foundational document in addressing diplomatic challenges. In the 1970s, escalating tensions with Greece underscored the importance of maintaining the balance established by the treaty. Consequently, Lausanne anniversaries were commemorated alongside Press Day and Labor Rights, reflecting its multifaceted significance.

This article examines how the Lausanne Peace Treaty was reinterpreted during the period between the two coups, shaped by domestic and international developments. Special emphasis is placed on its connection to press-related themes, employing a comparative approach supported by historical research.

Keywords: Türkiye, Lausanne Peace Treaty, Lausanne Day Celebrations, İsmet İnönü, Turkish Foreign Policy

Extended Abstract

The Lausanne Peace Treaty, regarded as the diplomatic triumph of the Turkish War of Independence, was signed on July 24, 1923, by the Turkish delegation led by İsmet Pasha. Over time, it became a symbol of the Republic's foundation, with its anniversaries celebrated nationwide as "Lausanne Day". These commemorations, viewed as a source of ideological motivation for the Republican regime, were marked with great enthusiasm throughout the 1920s.

Following the death of Mustafa Kemal Atatürk on November 10, 1938, İsmet İnönü was elected President of the Republic. İnönü, widely regarded as the architect of the Lausanne victory, became closely associated with the treaty, encapsulated in the popular slogan "Lausanne is İnönü".

After the Second World War, Türkiye's democratization efforts led to the transition to a multi-party political system. The Democratic Party (DP), established as a major opposition force, won the general elections in 1950, ending the single-party rule of the Republican People's Party (CHP). During the DP era, celebrations of national holidays, including Lausanne Day, diminished in enthusiasm due to evolving domestic and international dynamics. A deliberate effort was made during this period to disassociate Lausanne from İnönü and to reframe it as a collective achievement of the entire nation, similar to the War of Independence. This shift in narrative was largely driven by the political climate, as İnönü, now leader of the opposition as Chairman of the CHP, remained a prominent figure in Turkish politics.

Despite remaining closely associated with İnönü after the May 27 coup, no official celebrations of the Lausanne Peace Treaty were held. The post-coup efforts to normalize Turkish politics brought about a shift in the perception of Lausanne. Until the 1970s, the treaty was primarily remembered through limited celebrations organized by associations, as well as İnönü's statements and speeches reflecting his memories of Lausanne.

By the mid-1970s, Türkiye faced significant challenges in its foreign policy, coinciding with a period of escalating domestic turmoil. Key issues such as the Cyprus conflict, disputes over the Aegean islands, and the continental shelf came to the forefront. Greece's increasingly assertive actions, including the militarization of islands near Türkiye, highlighted the enduring relevance of international agreements like the Lausanne Peace Treaty.

During this period of heightened tensions, Lausanne was reinstated in political discourse as a cornerstone of Türkiye's security and a safeguard for maintaining the status quo. No longer confined to being a symbolic national achievement commemorated on anniversaries, the treaty evolved into a practical instrument for addressing Türkiye's foreign policy challenges and ensuring stability in the region.

For Türkiye, the Lausanne Peace Treaty has served not only as a resolution to foreign policy challenges but also as a critical foundation for strengthening its participation and representation on various international platforms. Unlike the racist ideologies prevalent in many Western nations of its time, Lausanne established a modern Republic of Türkiye grounded in respect for minority rights. In this context, Türkiye's adherence to the principles outlined under the "minority rights" section of the Copenhagen Criteria-introduced in 1993 for aspiring EU member states- represented a step it had already taken decades earlier. This historical alignment was regarded as a significant achievement by Turkish politicians.

In 1996, while assessing the Copenhagen Criteria, Bülent Ecevit emphasized that the inclusion of "minority rights" in these standards posed no issue for Türkiye. Referring to the provisions of the Lausanne Treaty, he underscored that Türkiye does not engage in racial discrimination and, therefore, does not define minorities based on racial categories.

In conclusion, the Lausanne Peace Treaty, which marked Türkiye's acceptance as an independent state within the international community, has been subject to varied

interpretations and critiques, particularly concerning the status quo it established. However, it continues to stand as a cornerstone of Turkish foreign policy and remains one of its most pivotal arguments in international relations.

Giriş

Osmanlı Devleti, İttifak Grubu içinde girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak ayrıldı. Mütareke sonrası Anadolu topraklarının işgaliyle birlikte başlayan Türk İstiklal Harbi, askerî sahada alınan başarıların ardından diplomatik zaferle taçlandı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi, hukuki ve iktisadi özgürlüğünün simgesi olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması, İsmet Paşa'nın başında bulunduğu Türk delegasyonu tarafından 24 Temmuz 1923'te imzalandı.¹ Bu diplomatik zafer haberi tüm yurttan coşkuyla kutlandığı gibi Lozan'da büyük bir başarı sağlayarak yurda dönen İsmet Paşa ve arkadaşları için de karşılama törenleri düzenlendi.²

Gazi Mustafa Kemal'in "*Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır*" diyerek önemini her fırsatta dile getirdiği Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün, "*millî bayram olarak kabul edilmesi uygundur*" telkiniyle farklı bir mahiyet kazandı. Ulus-devlet kavramının pekiştirilmesinde önemli bir yere sahip olan 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim bayramları gibi millî bir bayram olarak tanımlanmasa da Lozan'ın imzalandığı gün, "Lozan Günü" adıyla yurt genelinde ve tıpkı bayram coşkusuyla kutlanmaya başlandı.³

Cumhuriyet rejiminin önemli bir motivasyon kaynağı olarak Lozan Zaferi'nin yıl dönümleri 1920'li yıllar boyunca aynı coşkuyla kutlandı. Siyasilerin Lozan hakkında verdikleri demeçler ve yaptıkları konuşmalar bu önemli günün siyasetteki yerini belirledi. Gazi Mustafa Kemal, 1927 yılı Lozan kutlamalarından sonra Dolmabahçe Sarayı'nda kendisini ziyaret eden Darülfünun Hukuk Fakültesi öğrencilerine, Osmanlı tarihinde benzeri olmayan siyasi bir zafer şeklinde tanımladığı Lozan'ın önemini anlatırken, bu sürecin başarılı diplomati İsmet Paşa'yı tebrik etmeyi de unutmadı.⁴ Gazi'nin Osmanlı tarihine yaptığı atıfla "*Sevr'de nasıldı Lozan'da ne oldu?*" mukayesesi, pek çok haber⁵ ve konuşmanın temasını oluşturdu.

1 Lozan Barış Antlaşması ile ilgili bilgi için bkz. *Lozan Barış Konferansı / Tutanaklar- Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, C. I-VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014; M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. I-II, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023; Mustafa Budak, *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

2 Mehmet Korkud Aydın, "Millî Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, 2020, s. 54.

3 Gurbet Gökgöz, "Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı" *ÇTTAD*, C. 10, S. 22, 2011, s. 103.

4 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Divan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 266.

5 "Lozan Zaferinin 16ncı Yıldönümü", *Yeni Asır*; 25 Temmuz 1939, s. 1, 2; "Lozan Günü'nü Heyecanla Kutladık", *Ulus*, 25 Temmuz 1939. Söz konusu haberlerde, Osmanlı Devleti'nin Sevr Antlaşması ile topraklarının paylaşımını gösteren haritalara da yer verilmiştir. "Sevrde nasıldı, Lozanda ne oldu?", *Ulus*, 24 Temmuz 1935, s. 1.

Türkiye için 1930'lu yıllar iç ve dış konjonktürde önemli gelişmelerin görüldüğü bir dönem oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, Menemen Olayı ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ilk beş yılda yaşanan gelişmelerdendi. Bu sancılı süreçte gerçekleşen 1930 yılı Lozan kutlamaları, Gazi Mustafa Kemal'in "Lozan muahedelerini imzaladığımız büyük günün şerefli hatırasını tebci bundan duyduğum iftiharlarımı eder ve muhabbetle gözlerinizden öperim" şeklindeki İsmet Paşa'yı tebrikleri ve İsmet Paşa'nın cevabi teşekkür yazısı ile anlam buldu.⁶ Büyük bir özen gösterilen onuncu yıl kutlamaları ise Cumhuriyetin onuncu yıl merasim hazırlıklarıyla birlikte yurt genelinde gerçekleşti. Onuncu yıl kutlamaları başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere diğer siyasiler tarafından da çok önemsendi. Bu bağlamda "Bugün Lozan günüdür. Bugünü Türk Milletine kazandıran zât-ı devletlerini bütün kalbimle tebrik eder ve gözlerinden öperim" şeklinde samimi duygularını içeren Gazi'nin tebrik mesajına karşılık İsmet Paşa da "Milletin sayısız fedakârlıklarının mahsulü olan Lozan günü için yüksek ve âlicenabane iltifatınıza derin saygılarıyla şükranlarımı sunarım" sözleriyle karşılık verdi.⁷ Bu ve sonrasında yapılacak kutlamalar, bir misyonu da ulusal bayramlarda halk için gösteriler hazırlamak olan ve 1932'de kurulan Halkevlerinin öncülüğünde gerçekleştirildi. Ayrıca Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyetince yapılan törenlerde çeşitli etkinlikler düzenlendi.

Görüldüğü gibi yıl dönümlerinde gerek Gazi Mustafa Kemal'in tebrik telgrafları gerek basında çıkan haberlerle imzacısı İsmet Paşa'ya atfedilen Lozan Günü, Halkevleri ve İstanbul Üniversitesince düzenlenen törenlerle kutlanmaya devam etti. 20 Temmuz 1936'da Türk istiklal ve egemenliğinin bir diğer önemli adımı olarak tarihe geçen ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini sağlayan Montrö Boğazlar Sözleşmesi⁸ imzalandı. Bu başarının ardından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine gönderilen tamimle iki diplomatik zaferin birlikte kutlanması ve gerekli hazırlıkların yapılması istenildi.⁹

6 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 030.01/1.6.13.

7 "Gazi Hz.nin Tebriki", *Vakit*, 25 Temmuz 1933, s. 2; Aydın, "Milli Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları", s. 63.

8 Bilgi için bkz. Ali Kurumahmut - Sinan Azmi Tosun, *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989; Mahmut Belik, *Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1962.

9 BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.01/5.27.1; 490.01/237.942.1; 490.01/5.26.29. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, tüm yurttta büyük bir sevinç yaratırken, Lozan Günü ise Montrö zaferiyle taçlandı. Kemal Ünal, "Lozan-Montrö", *Ulus*, 24 Temmuz 1936, s. 1; "Lozan Zaferinin Yıldönümü Dün Halkevinde Büyük Bir Törenle Bir Kutlandı", *Ulus*, 25 Temmuz 1936, s. 1, 2.

Atatürk ile İnönü arasında 1937'den itibaren yaşanan gerginlik ve İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması sonrasındaki 1938 yılı kutlamaları basında ilgi uyandırmadığı¹⁰ gibi Lozan, siyaset dilinde de pek anılmadı. 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildi. CHP'nin 26 Aralık 1938'de yapılan Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra İsmet İnönü "Millî Şef" unvanına sahip olurken, 1938-1945 yılları arasında geçen dönem ise "Millî Şef Dönemi"¹¹ olarak adlandırıldı.

Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk kutlamalar olması açısından 1939 yılı Lozan kutlamaları oldukça önemliydi. İnönü için Lozan, Atatürk sonrası Türkiye'sinde başarısını ön plana çıkarıp halka güven tesis etmesi noktasında güçlü bir argümandı. Bu sebeple CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevlerine gönderilen tamimlerle Lozan Günü kutlamaları için kapsamlı bir program hazırlanması istenildi.¹² Böylece 1939'daki Lozan Günü kutlamaları ayrı bir coşkuyla geçti. Kutlamaları daha coşkulu hale getiren bir diğer önemli gelişme ise 23 Temmuz 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması oldu. Bu nedenle etkinlikler, 23-24 Temmuz'da art arda yapıldı ve iki önemli gün bir arada kutlandı.¹³

İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı çıktı. Savaşın devam ettiği 1939-1945 yılları arasında dünya zorlu bir dönemden geçen Lozan'ın getirdiği kazanımlar, Türkiye'nin bu süreci en az zararlı atlatmasını sağladı. Lozan'ın değeri Türk milletince daha fazla anlaşıldı.¹⁴ Türkiye'yi savaştan uzak

10 Aydın, "Millî Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları", s. 65.

11 Dönemle ilgili bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi I, II*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

12 *BCA*, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.01/4.21.19.

13 "Lozan Zaferinin 16 ncı Yılında Bütün Yurt Hatay Zaferini Heyecanla Kutluyor", *Ulus*, 24 Temmuz 1939, s. 1; "Bugün Hatay Büyük Bayramını Kutluyor", "Ankara Halkevinde Yapılacak Törenler", *Yeni Mersin Gazetesi*, 23 Temmuz 1939, s. 1; "Lozan Günü", *Son Telgraf*, 25 Temmuz 1939, s. 2; "Lozan Günü Anıldı", *Yeni Sabah*, 25 Temmuz 1939, s. 1, 3; Özlem Kırış Yıldırım, "İsmet İnönü Dönemi Lozan Günü Kutlamaları ve Lozan'a Yeniden Bakış (1939-1945)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71, 2022, s. 376. Kutlamalar, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere yurdun dört bir yanında ve Halkevlerinin öncülüğünde yapıldı. Bayraklarla süslenen ve özel ışıklandırılan Ankara Halkevinde düzenlenen tören, saat 21.00'da bandonun İstiklâl Marşı'nı çalmasıyla başlayıp, Dil - Tarih ve Edebiyat Şubesi Başkanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın Sevr'le karşılaştırılmalı olarak günün anlamını belirten konuşmasıyla devam etti. "Lozan Günü Heyecanla Kutladık", *Ulus*, 25 Temmuz 1939, s. 1, 6. Kadıköy Halkevi tarafından kaymakamlık binası önünde açık hava oyunu gösterildi. Eminönü Halkevinde ise Lozan Barış Antlaşması hakkında bir konferans verildi. "Halkevlerinde", *Tan*, 25 Temmuz 1939, s. 10. İzmir Halkevinde, Sevr'le karşılaştırılmalı olarak Lozan'ın imza süreci anlatılırken, Isparta Halkevinde yapılan toplantıda ise Isparta Milletvekili Kemal Ünal tarafından bir konferans verildi. "Lozan Zaferinin 16 ncı Yıldönümü", *Yeni Asır*, 25 Temmuz 1939, s. 1, 2; "Lozan Günü Heyecanla Kutladık", *Ulus*, 25 Temmuz 1939, s. 1.

14 *Son Telgraf* gazetesi yazarı Etem İzzet Benice, "Lozan Sulhunu Kutlarken" başlıklı yazısında, "Eğer bugün harp dışında, rahat, bitaraf ve vaziyetimizden emin bulunuyorsak bu hususi varlığımızı Lozan eserini yaratan ruh ve iradeye borçlu bulunuyoruz... Kuvvetimiz Lozan'ı yaptı, kudretimiz Lozan'ı dindim ayakta tutuyor" sözleriyle gerek Mihver ve gerek Müttefik Devletlerin savaşa kendi saflarında katılması için kurdukları baskılar karşısında Türkiye'yi savaş dışında tutan yegâne gücün hâlâ geçerliliğini ve önemini koruyan Lozan olduğunu dile getiriyordu. Etem İzzet Benice, "Lozan Sulhunu Kutlarken", *Son Telgraf*, 24 Temmuz 1941, s. 1, 5.

tutan İnönü'nün diplomatik başarısı Lozan zaferiyle bütünleşirken¹⁵ Lozan Günü kutlamaları ise ayrı bir anlam kazandı.¹⁶ Lozan-İnönü vurgusu, dönemin basınına da yansdı. Lozan'ın öneminin anlatıldığı haberler, İnönü'ye duyulan şükran ve minnet duyguları çerçevesinde ele alındı.¹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin demokratikleşme çabaları ile çok partili siyasi hayata geçildi. Dönemin muhalif partisi olarak kurulan Demokrat Parti (DP), 1946 seçimlerinde zorlu bir sınavdan geçti. Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Genel Başkanı İnönü'nün dış politika becerisi, seçim kampanyalarına konu oldu. "*Halk, neden CHP'ye oy vermeli?*" sorusu, İnönü'nün dış politikadaki başarıları noktasında cevap buldu. Mudanya özellikle de Lozan başarısı ile perçinlenen İnönü'nün deneyimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin yanı başında beliren Sovyet tehdidi başta olmak üzere diğer dış politika sorunlarıyla baş edebiliyordu. Ancak bu argümanlar CHP için yeterli olmadı; DP, 1950 genel seçimlerini kazanarak tek parti iktidarına son verdi.

DP Dönemi'nde yaşanan iç ve dış gelişmeler doğrultusunda bayram kutlamaları, bu kutlamaların organizasyonunda önemli bir payı olan Halkevlerinin kapatılması ile kısmen coşkusu yitirirken Lozan ise İnönü'den ayrı bir yere konuldu. Daha önce vurgulanan İnönü-Lozan bütünleşmesi kırılmaya, istiklal mücadelesi gibi Lozan da tüm millete mal edilmeye çalışıldı. Zira Lozan'ın başarısı, İstiklal Savaşı'na ve Mehmetçiğin süngüsüne bağlıydı.¹⁸ Aynı anlayış ile Atatürk ön plana çıkarılıp tarihi olaylardaki rolü görmezden

15 İkinci Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam ederken 1942 yılının sonlarına doğru savaşın gidişatı, Müttefik Devletlerin lehine dönmeye başladı. Müttefiklerin başarısı, kendi yanlarında savaşa girmesi konusunda Türkiye üzerindeki baskıların artmasına sebep oldu. Bunu sağlamak için İsmet İnönü, Roosevelt ve Churchill tarafından Kahire'ye davet edildi. 4-6 Aralık 1943 tarihleri arasında düzenlenen II. Kahire Konferansı'na katılan İnönü, Türk ordusunun güçlendirilmesi gerektiği teziyle bir süre daha savaşa dışında kalma isteğini Müttefiklere kabul ettirdi. Vakıf gazetesi yazarı Asım Us, "*İnönü millî mücadeleden sonra Lozan'da Türkiye başmurahtası sıfatıyla Türk milletine yaptığı büyük hizmeti bu defa Kahire'de Türkiye cumhurbaşkanı olarak tamamlamıştır...*" sözleriyle İnönü'nün bu diplomatik başarısını, bir diğer diploması zaferi Lozan'la bütünleştiriyordu. Öyle ki bu konferansın karar tarihinin, *Lozan sulh günü* gibi her sene kutlanacak millî bir bayram olacağını ifade ediyordu. Asım Us, "Dini Bayram İçinde Millî Bir Bayram Yaptık", *Vakit*, 12 Aralık 1943, s. 1.

16 İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Lozan Günü, Halkevleri ve İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan kutlamalarla anılmaya devam etti. "Bütün Yurdda Millî Şef'e Tazim ve Bağlılık Hisleri Bu Vesile ile Bir Daha Teyit Edildi", *Ulus*, 25 Temmuz 1940, s. 1, 5; "Lozan Galibi Büyük Kahraman Millî Şef İnönü", *Son Telgraf*, s. 1, 5; "Lozan Dâhisi Büyük Reiscumhurumuza Bir Kere Daha Bağlılık Duyguları Yükseldi", *Yeni Mersin*, 25 Temmuz 1942, s. 1; "Bütün Yurt Lozan Bayramını Yaşadı-Atatürk'ün Büyüklüğünü Ebedileştiren Kurtuluş Savaşı, Millî Şefin Ululuğunu Yaşatan Lozan Cumhuriyetle Birbirlerini Tamamlamışlardır", *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943, s. 1, 2; "Lozan Zaferi Kutlandı", *Ulus*, 25 Temmuz 1947, s. 1.

17 Zekeriya Sertel, "Bugünkü Sulhumuzu Lozan'a Borçluyuz", *Tan*, 24 Temmuz 1942, s. 1; "Lozan Kahramanı İnönü Şükran ve Minnetle Anıldı", *Ulus*, 25 Temmuz 1939, s. 1; "Lozan Dâhisi Büyük Reiscumhurumuza Bir Kere Daha Bağlılık Duyguları Yükseldi", *Yeni Mersin*, 25 Temmuz 1942, s. 1.

18 Resul Babaoğlu, "Muhafazakâr-İslamcı Düşüncede Lozan Algısı", *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, İBB Yayınları, İstanbul, s. 521.

gelen İnönü yok sayıldı. Lozan mutlaka bir kişinin eseri olarak kabul edilecekse bu kişi İnönü değil, Atatürk olmalıydı.¹⁹ Buna karşılık aynı tarihe denk gelen ve 1935 yılına kadar Hürriyet Bayramı olarak kutlanan II. Meşrutiyet'in ilanı ile basından sansürün kaldırılmasının (24 Temmuz 1908) yıl dönümü yeniden hatırlanarak Lozan'a alternatif bir kutlama oluşturuldu. İnönü'ye siyasi ve diplomatik sahada büyük bir prestij sağlayan Lozan Günü ise yine bu yıllarda kurulan Lozan Kulübünce yapılan kutlamalarla hafızalarda korunmaya çalışıldı.²⁰

DP Dönemi'nde millete atfedilen ve unutulmaya yüz tutan bir etkinlik haline gelen Lozan Günü, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra İnönü ile birlikte anılmaya devam edecekti.

İki Darbe Arası Dönem Türk Siyasetinde Lozan Algısı

1950 yılında iktidara gelen DP, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar yönetimi elinde tuttu. Kuruluşundan itibaren hızlı bir yükseliş gösteren parti, sağladığı ekonomik refah ve özgürlük ortamıyla halkın ve basının sevgisini kazandı. Ancak bu hızlı yükseliş kısa sürede tersine dönünce partinin takip ettiği siyaset zamanla katılaştı. Ekonomide yaşanan gerilemeyle birlikte basının ve muhalefetin artan eleştirilerinin önüne geçmek isteyen DP, bir biri ardına yasalar çıkardı. Yapılan yeni düzenlemelerle üniversite, basın ve sendikaları baskı altına aldı. Otoriter bir düzen anlayışını yansıtan bu uygulamalar, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni beraberinde getirdi.²¹

27 Mayıs 1960 Darbesi ile siyasi iktidarı ele alan ordu, hareketin başına Org. Cemal Gürsel'i getirerek Milli Birlik Komitesi'ni (MBK) kurdu. Böylece darbe sonrası gelişen yeni siyasal rejimde MBK etkin bir güç hâline geldi. Bu süreçte DP ileri gelenleri tutuklandı ve Yassıada Mahkemelerinde yargılanmalarına başlandı.²² Askerî vesayetın devamı için birtakım tedbirler alınırken siyasi faaliyetler ise yasaklandı. Darbeyi gerçekleştirenler için ülkenin böyle bir çıkmaza sürüklenmesine siyasiler ve onların iktidar hırsları sebep olmuştu. Bundan dolayı MBK içerisinde darbe sonrası iktidarı sivillere bırakmak hususunda görüş ayrılığı ortaya çıktı. Bunlardan güçlü bir grup, geçiş sürecinin aşılması adına yönetimin CHP'ye devredilmesinden yanaydı. Nitekim darbe sonrasında

19 Ahmet Gülen, "Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı", *Atatürk Yolu Dergisi Lozan Antlaşması Özel Sayısı*, 2013, s. 82, 88, 98.

20 "Lozan Antlaşması'nın Yıl Dönümü Kutlandı", *Milliyet*, 25 Temmuz 1959, s. 5.

21 Darbe dönemi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2006; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002.

22 Nejat Gülen, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 133-165.

yasaklanan siyasi faaliyetlerin serbest bırakılması ile DP'nin devamı niteliğinde yeni partiler kurulmuştu. Seçim sonrası bu partilerin yönetimi ele geçirmesi, darbenin ve darbecilerin meşruiyetine gölge düşürebilirdi. Bu sebeple ordu üst kademesinin çoğunluğu CHP'ye teslim edilecek bir iktidarın kendileri için en iyisi olacağına inanıyordu.²³

MBK, darbe sonrası bu gergin siyasi ortamda partiler üzerindeki kontrol ve baskılarını giderek arttırırken, güvenoyunu İnönü ve partisi CHP'den yana kullanacaktı. Bu siyasi gerçeklikle birlikte DP Dönemi'nde millete atfedilen Lozan, darbe sonrasında İnönü'ye duyulan güvenle yeniden mimarıyla bütünleşti. Her ne kadar Gürsel siyasette güvendiği İnönü'ye Lozan başarısını yeniden teslim etse de Antlaşmanın yıl dönümünde coşkulu kutlamaların yapılmaması dikkat çekmekteydi.²⁴ İnönü, Lozan'ın yıl dönümü münasebetiyle Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta:²⁵

“Lozan Konferansı şüphesiz ki bir devri, siyasi bakımdan kapatmış ve yenisini açmıştı. Şimdiye kadar geçen tecrübe, yeni devrin verimsiz olmadığını göstermiştir. Bundan sonra da önümüzde çok verimli gelişme devirleri olacağına inanıyorum. Yeni ve müspet bir devrin başlangıcında olduğumuz ümidi içindeyiz. Gelecek günlerimiz şüphesiz daha refah olacaktır.” sözleriyle Türkiye için hem Lozan Barış Antlaşması hem de darbe ile yeni bir dönemin başladığına işaret edip bu iki olay arasında benzerlik kurmaktaydı. Türkiye'nin uluslararası arenada tanınmasını sağlayan ve bağımsızlık simgelerinden kabul edilen Lozan ile ordunun DP iktidarına yönelik müdahalesinin birbirleriyle özdeşleştirilecek bir tarafı bulunmasa da, siyaseti baskılayan dönemin hassas yapısı İnönü'ye böyle bir yorum yaptırmaktaydı. Nitekim 24 Temmuz 1960'da Gürsel'in Lozan Zaferi'nden dolayı çektiği telgrafında, *“Sayın İnönü, Lozan günü münasebetiyle zat-ı devletlerini hürmetle ve hayranlıkla hatırlatmak benim için zevkli bir vazifedir. Memlekete yapmış olduğunuz hizmetler içinde Lozan, daima bir abide olarak yaşayacaktır.”* şeklindeki ifadeleri İnönü'nün, dizginlemek istedikleri siyasetin en güvenilir ismi olduğunu gösteriyordu. İnönü ise bu güveni boşa çıkarmamak adına daha önceki beyanatını yenileyip darbeyi gerçekleştirenleri şu sözlerle destekliyordu:²⁶

23 Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları, 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 171; Firdes Temizgüney, “1960 Darbesi Sonrası Yuvarlak Masa Toplantıları: İstişare mi Askerî Vesayet mi?”, *CTAD*, S. 37, 2023, s. 107, 110, 112.

24 Lozan Günü kutlama yapılmadan; İnönü'nün Lozan'ın önemine dair basına verdiği demeci ve Gürsel'in İnönü'yü tebrik mesajıyla anıldı. Eski coşkulu kutlamalardan uzaklaşılsa da Lozan'ın yıl dönümü, Millî Türk Talebe Birliğinin Çağaloğlu Öğrenci Lokali'nde ve Mustafa Kemal Derneğinin Kadıköy'de yaptığı toplantılarla hatırlandı. “İsmet İnönü Ümit İçindeyiz Dedi”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1960, s. 1.

25 “İnönü'nün Lozan Antlaşması Yıldönümü Münasebetiyle Cumhuriyet'e Beyanatı”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1960, s. 1, 5; “İsmet İnönü Ümit İçindeyiz Dedi”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1960, s. 1.

26 “Gürsel'in İnönü'ye Mesajı”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1960, s. 1, 5.

“Sizler geçmişin eserlerini, inkılaplarını korumak kudretiyle kalmadınız, geleceğimizi ümitle dolduran devirlerin müjdecisi olarak karşımızda duruyorsunuz. Heyecanlı takdirlerim sizinle beraberdir. Sizinle beraber çalışmaya devam edeceğim. Sevgilerim ve iyi dileklerim sizin başarınızı takip edecektir.” Bu karşılıklı jest yeni siyasi konjonktürde İnönü’yü ön plana çıkarmakla kalmıyor, İnönü-Lozan bütünleşmesini de yansıttıyordu.

Yasaklanan siyasi faaliyetlerin 13 Ocak 1961’de serbest bırakılması ile DP’nin devamı niteliğindeki Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Adalet Partisi (AP) gibi partilerin kurulması, darbeyi gerçekleştirenler için siyasetin dengesini bozmuştu.²⁷ Genel seçimlerden kısa bir süre öncesine denk gelen bu gergin ortamda Lozan Günü kutlamalarına, siyasetin ve siyaseti dizginlemek isteyen yeni idari erkin gündemini oluşturacak önem atfedilmedi. 24 Temmuz 1961’deki yıl dönümünde Gürsel’in İnönü’ye tebrik, İnönü’nün Gürsel’e gönderdiği teşekkür mesajları yayınlanmazken kutlamalar da, yerini küçük anma toplantılarına bıraktı; basında çıkan birkaç cılız başlıkla ve haberle geçiştirildi.²⁸

Darbe sonrası Türk siyasetini normalleştirme çabalarıyla 5 Ekim 1961’de yapılan genel seçimin ardından Meclis açıldı ve MBK’nın başında bulunan Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçildi. Seçim sonucunda hiçbir parti tek başına iktidar olacak oyu alamadığı için hükûmeti kurma görevi verilen İnönü’nün girişimleriyle CHP-AP arasında zorunlu bir koalisyon hükûmeti oluşturuldu. Ancak İnönü’nün bu ilk koalisyon hükûmeti siyaseti rayına oturtmaya yetmedi. Türkiye, 1962 yılına Kara Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir’in darbe teşebbüsüyle girdi. İnönü’nün arabuluculuğuyla Aydemir ve arkadaşları, işledikleri suçtan dolayı af ve emekliye sevk edilerek eylemlerinden vazgeçtiler. İsyancıların affı, AP’lilerin eski DP’lileri de kapsayacak şekilde bir af çıkarılması tartışmalarını gündeme getirdi. Yaşanan gelişmeler CHP-AP koalisyonunu ciddi bir bunalıma sürükledi. Bunun üzerine İnönü, 30 Mayıs 1962’de istifa etti.²⁹

Hükûmeti kurma görevi yeniden İnönü’ye verildi. İnönü, 25 Haziran 1962’de YTP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve bağımsızlarla İkinci Koalisyon

27 Firdes Temizgüney, “27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü”, *CTAD*, S. 33, 2021, s. 292.

28 Siyaset dilinden düşen Lozan, yapılan küçük etkinliklerle anıldı. Milletlerarası Hukuk Enstitüsünde düzenlenen toplantıda Nihal Erdener, kapitülasyonları kaldıran Lozan’ın getirdiği yeni hukuki düzene ve önemine dair bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Derneğince düzenlenen toplantıda ise Asım Us ve Samih Nafiz Tansu’nun konuşmalarıyla Lozan’ın tarihi misyonu ortaya konuldu. Ayrıca İnönü, CHP Gençlik Kolları tarafından evinde ziyaret edildi. Lozan Kulübü tarafından düzenlenen baloya katılan İnönü’nün, günün önemine dair bir açıklama yapmaması dikkat çekti. “Lozan Antlaşması’nın 38nci Yıldönümü”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1961, s. 1.

29 Temizgüney, “Bizim Ev Kulübü”, s. 293.

Hükûmetini kurdu. İç politikada koalisyonlarla istikrar sürdürülmeye çalışılırken dış politikada da önemli gelişmeler yaşandı. Türkiye'nin Temmuz 1959'da üyelik başvurusunda bulunduğu Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) önemli bir ayağı olan Gümrük Birliği'ne kabulü için görüşmeler hız kazandı. Gerek iç gerek dış politikada yoğun gündemiyle Türkiye, Lozan Günü'nü siyasi söylemlerden uzak,³⁰ Lozan Barış Antlaşması'nın tarihi süreci ve önemine dair basında çıkan köşe yazılarıyla hatırladı. Bu yazılarda dikkat çeken önemli bir husus, darbe sonrası konjonktürüne uygun olarak DP yönetimine duyulan tepkinin Lozan üzerinden de dile getirilmesi oldu. Esat Tekeli, Cumhuriyet gazetesinde çıkan "Lozan Antlaşması" başlıklı yazısında, Lozan'ın yalnız Türk İstiklal Savaşı'nın kazandığı zaferin tesciline değil aynı zamanda kapitülasyonları kesin bir şekilde kaldırarak Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlayan yönüne de dikkat çekti. "İngiliz delegelesi Lord Curzon'u mat ederek silahının hakkını alan" Lozan'ı nadir bir diplomatik başarı olarak nitelendiren Tekeli, "Bu millî muvaffakiyeti, adeta tarihimizden silercesine unutturmak isteyen şahsi ihtirasların ne korkunç bir delalete düşmüş olduklarını kayıt etmeyi bile zait sayarız"³¹ sözleriyle de DP Dönemi'nde Lozan'ın unutturulmaya çalışıldığına vurgu yaptı.

Koalisyonlarla siyasi istikrar sağlanamadığı gibi yeni siyasi krizler de ortaya çıktı. Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi ile sonrasındaki idamı ve siyasi af tartışmalarının gölgesinde yapılan yerel seçimler bunlardan bir kaçıydı. Tüm bu gelişmeler İkinci İnönü Hükûmetinin istifasıyla sonuçlandı. Üçüncü kez hükûmeti kurma görevi verilen İnönü, bağımsız milletvekillerince desteklenen bir azınlık hükûmeti oluşturdu. Siyasi krizlerle birlikte Lozan'ın 40. yıl dönümü, bu minvalde kutlama yapılmadan geçti. Lozan Günü kutlamaları, Türkiye'de giderek unutulurken Antlaşma'nın imzalandığı İsviçre'de coşkulu törenlerin yapılması ise dikkat çekiciydi.³² Türk aile, öğrenci ve işçilerinin de katıldığı kutlamalar, İsviçre resmî makamlarında olduğu kadar basın ve televizyon çevrelerinde de büyük bir ilgi uyandırdı. Dolayısıyla Türk basınında, İsviçre'de yapılan kutlamalarla birlikte İnönü'nün La Tribune de Lausanne gazetesinde soru-cevap şeklinde yayımlanan demecine yer verildi. İnönü demecinde, Lozan Barış Antlaşması'ndan doğan bağımsız Türkiye'nin Atatürk'ün ana fikrine yani çağdaşlaşma düşüncesine sadık

30 Lozan'ın yıl dönümüne denk gelen 22-25 Temmuz 1962 tarihleri arasında Gölcük, Ereğli ve Amasra'yı içine alan bir yurt gezisine çıkan İnönü Lozan'a dair demec vermezken, gezinin hemen öncesinde uzun bir görüşme yaptığı Gürsel de açıklamada bulunmadı. "Başbakan Bugün Gölcük'e Gidiyor", *Milliyet*, 22 Temmuz 1962, s. 1, 7, "İnönü Dün Gürsel ile Görüştü", *Hürriyet*, 22 Temmuz 1962, s. 1.

31 Esat Tekeli, "Lozan Antlaşması", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1962, s. 2.

32 "Lozan'ın 40 Yıldönümü İsviçre'de Kutlanacak İsviçre Basın, Radyo ve Televizyonu Bu Yıl Dönümü İçin Hazırlıklar Yapıyor", *Ulus*, 23 Temmuz 1963, s. 1, 7.

kaldığını vurguladı.³³ Lozan'ın yıl dönümü dolayısıyla Ankara Radyosu'nda da özel bir program gerçekleşti. Merkez Program Müdürü Mahmut Öngören tarafından İsviçre'de hazırlanan bu özel programda, Lozan'a katılan ve hâlen hayatta olan şahısların Antlaşma konusundaki düşünce ve anılarına değinildi.³⁴

Türk basınında Lozan konusu giderek ilgi kaybederken, az da olsa yazı ve habere yer verildi. Ulus gazetesinin 26 Temmuz 1963 tarihli sayısında Cihat Baban tarafından kaleme alınan “24 Temmuz ve İnönü!” başlıklı yazıda; Lozan'da millî bir Türk vatandaşının doğduğu vurgulanarak Türkiye'nin yepyeni medeni bir çehre kazandığı belirtildi. Baban, İnönü'yü ise Türkiye'yi zafere ulaştıran, savaş meydanından diploması masasına ayağının tozu ile oturmuş, dönemin önemli siyasetçisi Lord Curzon karşısında mahir bir diplomat olarak nitelendirdi.³⁵

Türk basını, Lozan-İnönü bütünleşmesini devam ettirse de Lozan Günü'ne muadil görülen yeni gelişmeler, kutlamaların giderek gölgede kalmasına sebep oldu. 24 Temmuz 1963'te işçi hakları konusunda önemli bir adım atıldı; Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girdi.³⁶ Nitekim DP iktidarınca özgürlüklerin kısıtlanması, 27 Mayıs Darbesi'nin sebepleri arasındaydı. Bununla birlikte 27 Mayıs askerî cuntası, demokratik olmayan yöntemlerle DP Hükümetini devirip iktidara geldiğinde önemli ölçüde meşruiyet sorunuyla karşılaştı. Darbeye meşruiyet ve aynı zamanda siyasal ve toplumsal destek sağlamak için çeşitli yöntemler kullandı. Sözde her türlü görüşe açık, halka yakın ve sivil temsiliyetine önem veren bir görüntü çizmeye çalıştı.³⁷ Çoğulcu demokrasi ilkesi ve özgürlükçü içerikle hazırlanan 1961 Anayasası, işte bu görüntünün bir yansımasıydı. Anayasa ile güvence altına alınan grev, toplu sözleşme ve sendikal haklara yönelik yapılan yasal düzenlemeler ise askerî rejimin yıllarca ihmal edilen işçilere sunduğu demokrasydi ve tamamen kendi eseriydi. Dolayısıyla işçi haklarını gözetken bu kanunların yürürlüğe girdiği 24 Temmuz, “İşçi Bayramı” olarak sahiplenildi ve atfedilen bu önemle yıl dönümlerinde kutlanmaya başlandı. Ayrıca basından sansürün kaldırıldığı günü temsil eden ve daha önce de kutlanan 24 Temmuz, yine bu dönemde Basın Bayramı olarak ön plana çıktı. Böylece Lozan

33 “Bugün Kutladığımız Mutlu Yıldönümü Lozan”, *Ulus*, 24 Temmuz 1963, s. 1, 7.

34 “Lozan'ın Yıldönümü Münasebetiyle Ankara Radyosunda Bir Özel Program Yayınlandı”, *Ulus*, 25 Temmuz 1963, s. 1, 7.

35 Gazetenin aynı tarihli sayısında Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili bir de anket düzenlenmiş, Hamza Eroğlu, Tark Zafer Tunaya, Feyiz Feyzioğlu ve Kemal Kurdaş gibi önemli isimlerin “Lozan'ın Türk Devleti'nin varlığındaki yeri, insan hakları ve İstiklal Mücadelesi yönünden değeri nedir?” gibi sorulara verdikleri cevaplar yayımlanmıştır. “Lozan İçin Dediler ki”, *Ulus*, 26 Temmuz 1963, s. 1, 7.

36 *Resmî Gazete*, 24 Temmuz 1963, S. 11462, s. 1-14.

37 Aziz Kılıç, “27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 3, 2020, s. 954.

Günü, işçi hakları adına anlam kazanan “İşçi Bayramı” ve basın hürriyetini simgeleyen Basın Bayramı ile birlikte anılmaya başlandı. Nitekim İnönü de 1964 yılı konuşmalarında mevcut Lozan algısına uygun olarak sadece Lozan’ı değil İşçi ve Basın Bayramlarının yıl dönümlerini birlikte zikretti.³⁸

İç politikada millî hissiyat uyandıran Lozan, zamanla iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler doğrultusunda atıfta bulunulan resmî bir belge mahiyetini aldı. İnönü’nün azınlık hükûmeti döneminin en önemli dış politika sorunu şüphesiz ki Kıbrıs konusu oldu.³⁹ Lozan’daki statüsünün devam etmesi gerektiği hususu Türkiye tarafından savunulsa da giderek uluslararası bir mahiyet kazanan Kıbrıs sorunu, 1960 yılında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması ile sonuçlandı. Ancak bu sonucu yeterli bulmayan ve Yunanistan ile birleşme fikrinde ısrar edip kendilerini Ada’nın tek temsilcisi olarak gören Rumların Türklere yönelik saldırıları şiddetlendi. 1963 Noel’inde Türklere karşı gerçekleşen şiddet eylemleri doruk noktasına ulaştı. 1964 yılında Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi söz konusu oldu, ancak bu girişim Amerikan Başkanı Johnson’un İnönü’ye gönderdiği mektupla engellendi. Böylece Başbakan İnönü, büyük bir sorun halinde karşısına çıkan Kıbrıs konusu ile Lozan sonrasında ilk temasını gerçekleştirdi.⁴⁰

38 İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1961-1965)*, Yay. Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 378-379.

39 Osmanlı Dönemi’nde geçici olarak İngiltere’ye bırakılan Kıbrıs Adası’nın statüsü, Lozan Barış Antlaşması ile resmîyet kazanmıştı. Ada, Rumların Yunanistan ile birleşme (Enosis) isteklerinin şiddet eylemlerine evrilmesi ve Yunanistan’ın 1954 yılında Kıbrıs konusunu BM’nin gündemine taşımasıyla Türkiye’nin de dâhil olduğu bir soruna dönüşmüştür. Yunanistan’ın tek taraflı “self-determinasyon” isteğiyle Enosisi gerçekleştirme düşüncesinin BM tarafından kabul görmemesi Rumların Türklere yönelik saldırılarının artmasına sebep olmuştur. Sorunun çözümüne yönelik İngiltere’nin arabuluculuğuyla yapılan görüşmeler neticesinde 11 Şubat 1959’da Zürih Anlaşması ve 19 Şubat 1959’da da Londra Anlaşması imzalanmıştır. Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Türk ve Rum halkından birinin diğerine tahakkümünü önleyici ortaklık temeline dayanan ve İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bilgi için bkz. Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1975; Müge Vatanserver, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 1487-1530.

40 Gülen, “Demokrat Parti Dönemi’nde Lozan Algısı”, s. 392.

Lozan'ı yıl dönümü dışında Türkiye'nin gündemine taşıyan bir diğer konu, içinde yabancılar tarafından açılan okulların⁴¹ da yer aldığı özel öğretim kurumlarına dair kanun tasarısı oldu. Mecliste 1964 yılından itibaren görüşülen ve tartışmalara sebep olan Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile yabancı okullar konusu Lozan ekseninde yeniden ele alındı.⁴² 8 Haziran 1965'te kabul edilen bu düzenlemede, Türkiye'nin Lozan'la verilen *taahhüde zerrece halel getirmedeği* vurgulanırken, geçmişteki acı tecrübelerin etkisi hâlâ devam ediyordu. Bu sebeple Kanun'un, 5. maddesiyle yabancıların Türkiye'de yeniden okul açmaları engellendi. Kanunun:

“Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce yabancılar tarafından açılmış bulunan özel öğretim kurumlarının binaları genişletilemez, çoğaltılamaz, şubeleri açılmaz; bu kurumların mevcut binalarının yerine kaim olmak üzere yeniden binalar inşa edilemez, herhangi bir suretle mülk edinilemez veya kiralanamaz. Mevcut binalarda ihtiyaç halinde yapılacak tamirat Millî Eğitim Bakanlığının iznine bağlıdır.” şeklindeki okulların genişlemesini önleyen ve tamirat koşullarını belirleyen 20. maddesi ise büyük tartışmalara sebep oldu. Lozan Barış Antlaşması gereği statülerinin korunduğu belirtilen bu okulların millî hassasiyetlerden uzak mezunlar verdikleri ve millî bütünlüğe zararlı oldukları gibi konulara dikkat çekildi. AP Antalya Milletvekili İhsan Ataöv Mecliste yaptığı konuşmasında, yabancı okullar fayda sağlamaktan çok zarar veriyorsa devletin bu okulların tamiratıyla uğraşmak yerine içindeki zihniyet ve eğitim şekliyle ilgilenmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Lozan'a göre Türkiye'nin yabancı okul ve binalarını korumak mecburiyeti olsa bile bu okullarda yetişenler *millî hasletlerimizi ve bütünlüğümüzü zayıflatıcı, memleketin millî bünyesine uymayan ve Batıya hayranlık duyan bir görüşte* ise bunun önüne geçilmesi, Türk çocuklarının böyle bir anlayışla eğitilmesine müsaade edilmemesi gerektiğinin altını çizdi. Yabancı okullarda eğitim gören öğrencilerin *yabancı mektebin milletine karşı duyduğu hayranlığa* şahit olduğunu ifade eden CHP

41 Lozan'da yabancı okullardan bahsedilmese de delegelerin karşılıklı mektupları, okulların hukuken tanınmasını sağlamıştır. İsmet İnönü tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine yazılmış olan ve onların da cevaben yazdıkları mektuplarla Türkiye, söz konusu devletlere ait 30 Ekim 1914'ten önce varlığı kabul edilen öğretim, din, sağlık ve yardım kurumlarını tanımıştır. Lozan mektuplarının resmî bağlayıcılık süresi 13 Ağustos 1931'de sona erse de yabancı okulların statüleri, Cumhuriyet ilkelerine bağlı eğitim vermeleri koşuluyla sonrasında da devam etmiştir. Bu devletlere verilen haklar, 1 Ekim 1931'de imzalanan İkamet Sözleşmesi ile ABD'ye de tanınmıştır. Osmanlı Dönemi'nde devletin ve ülkenin bütünlüğünü zedeleyici fikirler telkin etmeleri ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları sebebiyle varlıkları tartışılan yabancı okullar, böylelikle Lozan sonrasında sıkı bir denetim ve kontrole tabi tutulmuşlardır. Zararlı faaliyetlerine devam edenler ve kaidelere uymayanlar ise kapatılmıştır. Yabancı okullar konusunda sonrasında yapılan düzenlemelerle yeniden şube ve hazırlık sınıfları açamayacakları, Bakanlığa kaydettirdikleri sınıfların sayısını arttıramayacakları gibi hususlar da hüküm altına alınmıştır. İlhan Aksoy, “Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2014, s. 83. Yabancı okullarla ilgili bilgi için ayrıca bkz. Sezen Kılıç, *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar 1923-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005; Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923 - 1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

42 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 16 Temmuz 1964, C. 32, s. 225-242.

Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu⁴³ ise meselenin bir kültür davası olduğunu; bu kurumların devletin elinde ve mutlaka kontrolü altında tutulması gerektiğini belirtti. Dursunoğlu için millî kültür ve eğitimin korunması adına yabancı okullarla ilgili düzenlemelerde Lozan ilkeleri mutlaka dikkate alınmalıydı. Bu sebeple 20. maddedeki “*Mevcut binalarda ihtiyaç halinde yapılacak tamirat Millî Eğitim Bakanlığının iznine bağlıdır.*” ifadesinin, “*Mevcut binaların yerinde eski binanın büyüklüğünü aşmamak şartıyla yeniden bina inşa ettirilmesi Millî Eğitim Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunun kararı ile olur.*” şeklinde değiştirilmesi teklifinde bulundu.⁴⁴ Sonuç olarak Lozan mektuplarıyla statüleri belirlenen yabancı okullar konusu, yine Lozan’ın getirdiği millî eğitim düzeninin mutlaka korunması anlayışıyla ele alındı.

Lozan, Türkiye Cumhuriyeti için sağladığı düzen ve millî addedilecek konularla geçerliliğini hatırlatsa da Lozan Günü kutlamaları için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. 1965 yılına kadar farklı partilerle kurduğu koalisyon hükûmetlerinin başında İnönü’nün bulunmasına rağmen kutlamalar rafa kaldırıldı. İnönü, 1965 yılı Lozan Günü’ne dair verdiği demeçte Antlaşma’nın önemine vurgu yaparken, yine Basın ve İşçi Bayramları olmak üzere üç anlamlı günün yıl dönümlerini birlikte kutladı.⁴⁵

Türk siyaseti 1965 yılında yeniden bir kriz sürecine girdi; İnönü’nün kurduğu azınlık hükûmeti dağıldı. 10 Ekim 1965’te yapılan seçimlerden sonra AP’nin başında bulunan Süleyman Demirel, hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Böylece AP, darbe sonrasının ilk tek partili iktidarı olurken, Süleyman Demirel de ülkenin yeni başbakanı unvanını aldı.⁴⁶

Demirel dönemi, darbe sonrasındaki süreçte gerek iç gerek dış politikada bir toparlanma evresi oldu. Demirel, 3 Kasım 1965’te okuduğu hükûmet programında,⁴⁷ Türk dış politikasının Atatürk’ün çizdiği dış politika esaslarından daima ilham alacağını, NATO, Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı ve Avrupa Konseyi gibi Türkiye’nin üyesi bulunduğu güvenlik ve ekonomik işbirliklerinin devam edeceğini, Ortadoğu devletleri, Sovyet Rusya ve Bağlantısız Devletler ile ilişkilerin geliştirilmek istenildiğini belirtti. Ayrıca Türkiye’nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyan tüm komşu devletlerle iyi geçinmek ve bölgesel işbirliğini geliştirmek üzere çok yönlü bir politikanın sinyallerini veren Demirel, “*millî davamız*” olarak nitelendirdiği Kıbrıs konusuna ve

43 Cevat Dursunoğlu ile ilgili bilgi için bkz. Tolga Başak, *Millî Mücadele Günleri’nde Cevat Dursunoğlu*, ATAM, Ankara, 2010.

44 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 16 Temmuz 1964, C. 32, s. 241.

45 “Lozan Hükümleri Ayakta”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1965, s. 1.

46 Temizgüney, “Bizim Ev Kulübü”, s. 294.

47 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3 Kasım 1965, C. 1, s. 92-96.

Yunanistan'la gerginleşen ilişkilere de değindi. Kıbrıs için Zürih ve Londra Antlaşmalarının getirdiği statüyü hatırlatan Demirel, Ada'nın aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında Akdeniz'de sağlanan dengenin bir unsuru olduğunun ve bu dengenin ihlâl edilmemesi gerektiğinin altını çizdi. Kıbrıs sorununa adil bir şekilde ve barış yolu ile çözüm bulunması için Türkiye ve Yunanistan'ın müşterek hareket etmesi gerektiği de Demirel'in dış politika esasları arasında yer aldı.

Demirel'in Kıbrıs sorununun çözümü için işaret ettiği uzlaşma teklifi, iki ülke başbakanlarını bir araya getirdi.⁴⁸ Ancak bu süreçte Yunanistan'da meydana gelen askerî darbe, Keşan ve Dedeoğaç'ta yapılan görüşmeleri sonuçsuz bırakırken, Türk-Yunan ilişkilerini yeniden çıkmaza sürükledi. Demirel, giderek uluslararası bir mahiyet kazanan Kıbrıs sorununu, Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğinin ve ekonomik çıkarlarının bir parçası olarak gördü. Bu sebeple Kıbrıs'ı bir oldubittiyle ilhak etmek isteyen Yunanistan'ın isteklerini, Akdeniz'de “*Lozan dengesi bozulamaz*” vurgusu ile reddetti.

Demirel dönemi Türk dış politikasında Lozan vurgusuyla ele alınan bir diğer husus da Yunanistan'a bırakılan Batı Trakya'daki Türklerin,⁴⁹ 1960'lardan sonra artan sorunları oldu. Kıbrıs Türklerine karşı 1963 yılında EOKA tarafından gerçekleştirilen Kanlı Noel sonrası Türkiye, Yunan uyrukluların Türkiye'de ikamet edebilmesinin önünü açan ve 30 Ekim 1930'da imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Mukavelenamesi'ni 16 Mart 1964'te feshederek Yunanistan'dan gelip Türkiye'de çalışmaya başlayan Yunanlıların oturma izinlerini yenilememe kararı almıştı. Böylece özellikle İstanbul'da bulunan Rumların, ülkelerine geri gönderilmesine başlanmıştı. Bu uygulamalar kısa sürede Yunanistan'da da karşılık buldu. Türkiye'nin İstanbul Rumlarına karşı uyguladığı politikalar doğrultusunda Lozan'daki “karşılıklılık” ilkesinin geçerliliğini yitirdiği iddiasıyla Yunanistan, Batı Trakya Türklerinin üzerindeki baskıyı arttırdı.⁵⁰ Asimile

48 “İkili Görüşme Keşan'da Başlıyor”, *Milliyet*, 9 Eylül 1967, s. 1, 7; “İki Ülke Arasındaki Görüşmeler Keşan'da Başladı”, *Milliyet*, 10 Eylül 1967, s. 1, 7; “Türk-Yunan Zirve Konferansı Başarıyla Sonuçlandı”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1967, s. 1, 7; “Müzakerelerden Netice Alınmadı”, *Yeni İstanbul*, 11 Eylül 1967, s. 1.

49 Lozan Barış Antlaşması'nın “Siyasal Hükümler” ana başlığı ve “Azınlıkların Korunması” isimli alt başlığında, Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlıkların statüsünü saptayan birtakım hükümler getirilmişti. Buna göre Lozan'ın 37-44. maddeleri, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklara tanıdığı hakları belirlemişti. 45. maddesi ise “Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklara tanımış olduğu hakların Yunanistan tarafından kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınacağı” hükmü ile “karşılıklılık ilkesi” çerçevesinde kabul görmüştü. Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 48; Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, s. 103-106; Meray, *Lozan Konferansı, II*, s. 11-14. Böylece Lozan Barış Antlaşması, Batı Trakya Türkleri noktasında Yunanistan'ı yükümlülük altına soktuğu gibi Türkiye'yi de Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türkler üzerinde hak sahibi yapmıştı. Eren Alper Yılmaz, “Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *ASEAD*, C. 6, S. 3, 2019, s. 255.

50 Melih Akdeniz, *1930'dan Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne Girişine Kadar Batı Trakya Türkleri (1930-1981)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2015, s. 193-195.

politikasının bir parçası olarak dinî, siyasi ve kültürel baskıların yanı sıra kendi dillerinde eğitim hakları konusunda da kısıtlamalara gitti. Ayrıca bölgede uygulanan zorunlu kamulaştırmayla el konulan Türklere ait topraklar, Rum çiftçilere dağıtılırken Yunanlılara da Türklerin gayri menkullerini satın alabilmeleri için özel krediler verildi.⁵¹ Böylelikle Batı Trakya Türkleri için daha sorunlu bir dönem başladı.

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine yönelik baskıcı politikaları Türkiye tarafından yakından takip edildi; Yunanistan, azınlık hakları konusunda Lozan Barış Antlaşması'na uyması yönünde uyarıldı.⁵² Nitekim Demirel'in 6 Ağustos 1966'da gazetecilerin sorularını yanıtladığı basın toplantısında, dış politika konusunun ağırlık noktasını Batı Trakya Türkleri oluşturdu. Demirel, Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine yönelik takip ettiği imha politikası karşısında radikal bir tedbir alınıp alınmayacağına dair soruya, Lozan Barış Antlaşması'nın azınlık haklarıyla ilgili hükümlerini hatırlatarak cevap verdi. Bu hükümlere rağmen Yunanistan'ın özellikle Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasından sonra Batı Trakya'daki Türklerin statüsü ile ilgili Antlaşma hükümlerini ihlal ettiğini belirtti. Türkiye'nin Lozan'ın Batı Trakya Türkleri için belirlediği haklarını korumak adına gerekli tedbirleri alacağına altını çizdi.⁵³

Demirel, Türk-Yunan ilişkilerinin iyi ya da kötü oluşunun Batı Trakya'daki Türklere yönelik baskıcı politikaların asıl belirleyicisi olduğunu belirtiyordu. Nitekim Yunanistan'da 1967 yılında meydana gelen askerî darbe sonrası Ada'daki çatışmalar başlayınca, Kıbrıs sorununa paralel olarak Batı Trakya Türkleri, Yunanistan'ın yeniden hedefi haline geldi.⁵⁴ Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de askerî cunta yönetiminde Batı Trakya Türklerine karşı uygulanan baskının giderek arttığına dikkat çekip, Yunanistan'ın bu olumsuz tavrının devam etmesi durumunda Lozan Barış Antlaşması'nın tanıdığı mütekabiliyet esasına göre Türkiye'nin gerekli tedbirler üzerinde ciddiyetle duracağını belirtti. Lozan'ı, azınlık haklarını teminat altına alan ve hâlâ geçerliliğini koruyan uluslararası bir belge olarak tanımlayan Çağlayangil'e göre Türkiye, Batı Trakya Türklerinin sorunlarının çözümü için gerekirse bu Antlaşma'nın karşılıklılık ilkesi çerçevesinde kendisine tanıdığı hakları kullanmaktan da çekinmeyecekti.⁵⁵

51 Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 121.

52 "Batı Trakya İçin Yunanistan'ın Lozan'a Uyması İstenecek", *Milliyet*, 8 Nisan 1966, s. 3.

53 "Başbakan Basın Toplantısı Yaptı", *Milliyet*, 7 Ağustos 1966, 1, 9.

54 "Batı Trakya'da 235 Türk Tutuklanmış", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1967, s. 1; "Batı Trakya Türklerinin Elindeki Arazi Azalıyor", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1969, s. 1.

55 "Çağlayangil, Trakya Türklerine Baskı Olursa Biz de Mukabele Edeceğiz", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1967, s. 1, 7.

Görüldüğü gibi Lozan, yıl dönümlerinde kutlanan bir günden öte Türkiye'nin garantisi olarak siyasilere dilinde yeniden anlam kazandı. Uluslararası yönüne ve hâlâ geçerliliğine dikkat çekildi. Nitekim İnönü de 1969 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın yıl dönümü için verdiği demeçte, Basın ve İşçi Bayramları ile Lozan'ı bir arada kutlarken Lozan Barış Antlaşması'nı “*Tazeliğini ve geçerliliğini koruyan bir antlaşma*” olarak nitelendirdi.⁵⁶ İnönü, bir sonraki yıl dönümü için yaptığı açıklamasında da Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan antlaşmaların geçerliliğini kaybettiğini, İkinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaların ise yeni sorunlara neden olduğunu, buna karşılık Lozan'ın hâlâ Türkiye için uluslararası ilişkilerde kılavuz olacak ilkeleri ile değerini koruduğunu ifade etti.⁵⁷ İnönü'nün vurguladığı gibi Lozan, Türkiye'nin uluslararası arenada kabul ve tanınırlığını sağlamakla kalmamış, geçerlilik ilkesi üzerinden dış politika sınavında cevap anahtarı mahiyetini korumuştur. Bu sebeple 1965-1971 yılları arasında iktidarda kalan Başbakan Demirel, dış politikada özellikle Yunanistan'la yaşanan problemleri çözme pratiğini, geçerliliğini koruyan Lozan'a dayandırdı.

Türkiye, Demirel Hükümetleri ile siyasi istikrarsızlığın önüne geçip dış politikaya yön vermeye çalışırken ordu, 12 Mart 1971 Muhtırası ile Türk siyasetine ve demokrasisine yeniden büyük bir darbe vurdu. Bu müdahale sonrası Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Muhtıraya giden süreçte sokaklar hareketlendi. Dünya genelinde geniş bir yankı uyandıran 1968 kuşağı öğrenci olayları çok geçmeden Türkiye'de de etkisini gösterdi. 1971 Muhtırası sonrası seçim dönemine kadar ilki Nihat Erim başkanlığında partiler üstü ve teknokratlardan oluşan hükümeti, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri izledi. Ancak muhtıra ile gelen siyasi istikrarsızlığın önüne geçmek mümkün olmadı. Teknokratlar hükümetleri döneminde Lozan, daha çok basında çıkan birkaç haber ve köşe yazısının yanı sıra⁵⁸ İnönü'nün Lozan'a dair anıları ve siyasilere İnönü'yü tebrik mesajları ile ilişkilendirildi. Gündemdeki yerini koruyan Kıbrıs'ın yanı sıra Batı Trakya Türklerinin devam eden sorunları ve Patrikhane gibi dış politik gelişmelerle tartışıldı; kutlama haberleri ise rafa kaldırıldı.

Muhtıra sonrası CHP'den istifasıyla hükümeti kurmasına izin verilen Nihat Erim, Dünya Hukuk Günü dolayısıyla yaptığı açıklamasında “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesini benimseyen Türkiye'nin adalete dayalı bir barışa taraftar olduğunu belirtti ve bu ilkeyi anlamlı kılan Lozan'ı ise Türk halkının bağımsızlık

56 “İnönü, Ay Seferi, Basın Bayramı, Lozan ve İşçi Bayramı İçin Demeç Verdi”, *Dünya*, 24 Temmuz 1969, s. 1, 7.

57 “Lozan Antlaşması 46 Yıl Sonra Tazeliğini Koruyor”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1970, s. 1, 7.

58 Ali Gevgili, “*İktisadi Bağımsızlık Destanı: Lozan*”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1971, s. 9; “Lozan Antlaşmasının 50. Yıldönümü”, *Hürriyet*, 24 Temmuz 1973, s. 1; Afet İnan, “Lozan Antlaşmasının Ellinci Yıl Dönümünde”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1973, s. 2.

mücadelesi sonucunda imzaladığı hukuki başarı olarak tanımladı.⁵⁹ Erim, yıl dönümü dolayısıyla İnönü'ye gönderdiği tebrik mesajında ise “*Yüreğimizden kopan derin, minnet, saygı ve sevgi duygularını sunmakla mutluyuz*” sözleriyle Lozan'ı, Türkiye için içerde ve dışarıda bir yükseliş çağının açıldığını müjdeleyen başarı olarak nitelendirdi ve bu başarının mimarını kutladı. Böylece Erim, eski bir CHP'li olarak İnönü-Lozan bütünleşmesini vurguladı.⁶⁰ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da gönderdiği mesajla İnönü'yü kutladı. İnönü, kendisine gönderilen bu tebrik mesajlarını yanıtlarken, Lozan'ın yıl dönümü için TRT Ankara Televizyonu ve Radyosunda Antlaşma'ya dair anılarını; diplomasi yönünden yaşanan sıkıntılar üzerinden dile getirdi.⁶¹

Lozan, 1970'li yıllarda geçmiş dönemlerden farklı olarak daha çok dış politik gelişmeler zemininde anlam kazandı.⁶² Türkiye'nin dış politikada karşılaştığı sorunlarda mevcut statükoyu korumak için başvurduğu bir güvenlik duvarı haline geldi. Lozan'da çözüm bulmuş ancak Türk dış politikasında etkisi süren gelişmeler, Antlaşma'nın hükümlerini ve önemini bir kez daha ortaya koydu. Bu noktada Türkiye'nin yeniden gündemine taşınan meselelerden biri, Kıbrıs sorununun derinlik kazanmasıyla farklı bir boyut kazanan Batı Trakya Türkleri oldu.⁶³

19 Nisan 1973'te Meriç Nehri'nin taşması sebebiyle canlarını ve mallarını kurtarmak için Yunanistan topraklarına izinsiz giren 16 Türk'ün Yunan Hükûmeti tarafından tutuklanması, iki ülke arasındaki ilişkilerde sorun doğurdu. Başbakan Naim Talu'nun girişimleri sonucunda Türkler serbest bırakılsa da⁶⁴ Yunanistan'ın baskıcı politikaları devam etti. Türk kamuoyunda büyük tepkiye sebep olan bu baskıcı politikalar, Meclisteki bazı milletvekillerini harekete geçirdi. Demokratik Parti İstanbul Milletvekili Nuri Eroğan, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken'e, Yunanistan tarafından Batı Trakya Türklerine yönelik kısıtlayıcı politikaların takip edildiğine dair çıkan haberlerin doğru olup olmadığı ve doğru ise ne gibi tedbirler alındığı konusunda bir soru önergesi verdi.⁶⁵

Batı Trakya Türklerine uygulanan baskılar, Mecliste uzun süre gündem oldu. Millet Partisi Ankara Milletvekili Suna Tural ve Sinop Milletvekili Hilmi İşgüzar verdikleri ortak önergede, Yunanistan'ın Lozan Barış Antlaşması'nı ve devletler hukukunu yok

59 “Prof. Nihat Erim: Adaletle Dayalı Barışa Taraftarız”, *Milliyet*, 26 Temmuz 1971, s. 1, 9.

60 “Başbakan Erim, İnönü'yü Kutladı”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1971, s. 1, 7.

61 “İnönü Lozan Anılarını Anlattı”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1971, s. 1, 9.

62 Babaoğlu, “Muhafazakâr-İslamcı Düşüncede Lozan Algısı”, s. 525.

63 “Batı Trakya'da Türkler 100 Bin Kişi Azaldı”, *Milliyet*, 19 Aralık 1972, s. 1, 11.

64 “Yunan Makamları 16 Vatandaşımızı İfade Etti”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1973.

65 “Batı Trakya'daki Türkler İçin Soru Önergesi Verdi”, *Milliyet*, 27 Ocak 1973, s. 10.

sayıp Batı Trakya'daki Türkleri yok etmek amacı güden politikalarına karşılık “*Türk-Yunan ilişkileri hakkında Anayasanın 88 nci maddesi gereğince*” Mecliste genel bir görüşme açılmasını istediler.⁶⁶ Partisinin Edirne İl Kongresi'nde konuşan Hilmi İşgüzar, Batı Trakya Türklerinin sıkıntılarını yeniden dikkat çekti. Yunan Hükümetinin yapılan antlaşmalara uymayıp azınlık haklarını çiğnediğini dile getiren İşgüzar, Batı Trakya Türklerinin durumlarının yerinde incelenmesi için Türkiye'nin Birleşmiş Millere başvuru yapması önerisinde bulundu.⁶⁷ Türkiye, artan tepkiler üzerine Atina Büyükelçisi Kamuran Gürün'ü iddialarla ilgili inceleme yapmak için Batı Trakya'ya gönderdi.⁶⁸ Gürün'ün gözlemleri, Batı Trakya Türklerinin sorunları paralelinde Türk-Yunan ilişkilerini gözden geçirmek üzere Başbakan Naim Talu'nun başkanlığında, Dışişleri Bakanı Bayülken ve bazı bakanların da katıldığı toplantıda ele alındı.⁶⁹

Türkiye'nin yakından ilgilendiği Batı Trakya Türklerinin sorunlarına dair Yunan Hükümeti nezdindeki girişimleri ve tepkisi, Yunanistan kamuoyunda ise Türkiye'deki Rumların büyük bir baskı altında oldukları iddiasıyla karşılık buldu. Sonuç olarak Türk-Yunan ilişkilerinde uzun süre gerginliğe sebep olan azınlık sorunlarının çözümü, iki devletin temsilcilerini, Lozan'da karşılıklılık ilkesi ile üstlendikleri yükümlülükler çerçevesinde bir araya getirdi. İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakya'daki Türklere yönelik uygulamaların yeniden gözden geçirilerek gerginliğe sebep olan sorunların görüşülmesi amacıyla bir dizi toplantı yapıldı.⁷⁰

Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen Batı Trakya Türklerinin sorunları devam etti.⁷¹ Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı, Batı Trakya Türklerini Yunanistan'ın gittikçe artan tepkisinin hedefi hâline getirdi. Lozan Barış Antlaşması ile güvence altına alınan hakları da görmezden gelindi. Türkiye ise bu süreci Lozan'ın sağladığı yetki çerçevesinde yönetti. Nitekim aynı dönemde Yunanistan'ın Rodos Adası'ndaki Türk okullarında Türkçe eğitimin ve din derslerinin yasaklaması ile On İki Ada'da Türklere yönelik kültürel

66 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 10 Mayıs 1973, C. 37, s. 246-247.

67 “Batı Trakya Türkleri İçin BM’e Gidilmesi İstendi”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1973, s. 1.

68 Ali Servet Öncü, *12 Mart Muhtırası Dönemi Türk Dış Politikası*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2015, s. 139.

69 “Türk-Yunan İlişkileri ve Batı Trakya Sorunu Gözden Geçirildi”, *Milliyet*, 7 Mayıs 1973, s. 1, 11.

70 “Türk-Yunan Görüşmeleri Pazartesi Başlıyor”, *Milliyet*, 27 Temmuz 1973, s. 1, 9.

71 “Trakya'daki Türk Köyleri Kasten Askeri Bölge Oluyor”, *Milliyet*, 17 Eylül 1973, s. 3; “B. Trakya Türklerinin Seçilme Hakkı Kaldırılmak İsteniyor”, *Milliyet*, 20 Ekim 1974, s. 10.

alandan getirdiği kısıtlamalar gündeme gelmesine rağmen Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'na göre bu iki bölgede yaşayan Türkler azınlık kabul edilmediği için müdahalede bulunamadı.⁷²

Dış politik sorunlarla Lozan Barış Antlaşması'nı gündeme getiren bir diğer husus Patrikhane konusuydu.⁷³ Lozan'la Patrikhane, bir Türk kuruluşu haline gelirken Patrik ve Patrikhane memurlarının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması; Türk hükümetinin muvafakatiyle tayin edilecekleri ve denetimine tabi olacakları kabul görmüştü. Ancak belirlenen bu ilkeler gerek dış etkiler gerek iyi niyet göstergesi olarak zamanla esnetilmiş, 1949 yılında Sen Sinod Meclisi⁷⁴ tarafından önerilen Athenagoras, Türk vatandaşı olmadığı halde Patrik seçilmişti. Bu seçimde ise Athenagoras'ın Türklük aleyhinde bir davranış içine girmemesi etkili olmuştu.

Athenagoras'ın son dönemlerinde, İstanbul Valiliğince hazırlanıp 25 Mayıs 1970'te Patrikhane'ye gönderilen 9 maddelik tezkere ile patriklik seçimi için yeni şartlar belirlenmiştir. Buna göre, patrikliğe her metropolitin aday olabileceği, hazırlanan aday listesinin valiliğe verileceği, valiliğin isterse adayları eleyebileceği, seçimin noter huzurunda yapılacağı patrikhane'ye bildirilmiştir.⁷⁵ Athenagoras'ın, 7 Temmuz 1972'de İstanbul'da ölümüyle yeni patrik seçimi gündeme gelmiş, valilikçe belirlenen şartlar iki ülke arasında gerginliğe sebep olurken hem Lozan Barış Antlaşması'nı hem de Lozan görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir.

72 Yunanistan'ın Rodos Adası'nda yaşayan Türklere yönelik kısıtlayıcı politikaları Meclis gündemine gelmiş, AP Milletvekili Salih Aygün, konuyla ilgili Dışişleri Bakanlığınca bir teşebbüste bulunulup bulunulmadığını sormuştur. Bu soru karşısında Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, Rodos'un Lozan Barış Antlaşması kapsamında Yunanistan ile Türkiye arasındaki ekalliyet hukukunun uygulandığı bir yer olmadığını açıklamasında bulunmuştur. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 21 Şubat 1972, C. 21, s. 523-524; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 21 Şubat 1973, C. 34, s. 548; Öncü, *12 Mart Muhtırası Dönemi Türk Dış Politikası*, s. 140.

73 Lozan görüşmelerinde Azınlıklar Alt Komisyonunda Patrikhane konusu gündeme gelmiş; Türkiye, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'un Yunanistan'a ilhakını isteyen ve Rumlar tarafından kurulan millî varlığa düşman cemiyetleri destekleyen Fener Rum Patrikhanesinin Türk topraklarından çıkarılmasını istemişti. Yunanistan ile birlikte diğer bir kısım devletlerin de tepkisi üzerine Patrikhanenin bir antlaşma hükmü ile değil, tasarruf hakkı saklı kalmak kaydıyla tek taraflı olarak Türkiye'de kalmasına izin verilmişti. Sahip oldukları bütün siyasi ve idari hak ve imtiyazlar kaldırılmış, sadece dinî işlerle ilgilenecekleri de belirtilmişti. Bilgi için bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921 - 1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 197-206; Tolga Savaş, *Türkiye'nin Tapu Senedi; Lozan*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2019, 37-38.

74 Sinod Meclisi (Kutsal Meclis), Fener Rum Patrikhanesi'nin en yetkili organıdır. Metropolit ve piskoposlardan oluşur. Patrikhane veya patrikhanenin toplumuna ait emir ve tüzükleri hazırlayıp yürütür. Patrik seçmek, diğer patrikhanelerle ilişki kurmak, metropolit, piskopos, rahip ve papazları atamak veya görevden almak da sorumlulukları arasındadır. Ferah Karakılıç, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Tarihi Gelişimi Amaçları Siyasi Faaliyetleri Ulaşmak İstedığı Statü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politikalar*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2006, s. 14.

75 Salih İnci, "Cumhuriyet Döneminde Fener Rum Patriklerinin Seçimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 22, S. 1, 2022, s. 24.

İstanbul Valiliği, Rum Ortodoks Patriği Athanegoras'ın ölüm haberi üzerine, yeni patrik seçiminde bir noterin hazır bulundurulup mazbatayla tespiti ve adayların bir hafta içinde hükûmete bildirilerek seçimin bir an önce yapılması konusundaki taleplerini yazılı olarak Patrikhaneye iletmıştır. Ancak bu istekler Yunanistan'ın büyük tepkisine neden olmuştur. Yunan Hükûmeti, Lozan Barış Antlaşması uyarınca statüsü belirlenen Patrikhanenin Türk kanunlarına göre yönetilmesinin tabii bulunduğunu, buna karışmanın söz konusu olamayacağını, Cumhuriyet tarihinden bu yana patrik seçiminde uygulanmış olan kural ve geleneklerin değiştirilerek bir noter bulundurma zorunluluğunun açıklanamayacağını, bu gibi yeni şartların bütün Ortodoks camiasını derinden yaralayacağını bildirmiştir. Yunan Hükûmeti, dönemin Başbakanı Ferit Melen'den de bu hususta anlayış gösterilmesini ve İstanbul Valiliğinin taleplerini geri almasını istemiştir.

Konuyu yakından takip eden Türk basınında patriklik seçimi dış politika gündeminin en önemli meselesi hâline gelirken, Yunanistan basınında çıkan haberleri de kendi sayfalarına taşımışlardır. “*Yunan Basını Ne Diyor?*” ana başlığı ile Atina basınında yer alan haberlere yer verilmiş; İstanbul Valiliğinin patrik seçimiyle ilgili gönderdiği tebliğata karşı tepkilerin büyüdüğü, diplomatik çevrelerde konunun iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmiştir. “*Patrik öldü, Patrikhane yaşayacak mı?*” başlıklı bir başka haberde, yeni patrik seçimi ile ilgili Türkiye'nin tavrının Türk-Yunan ilişkilerine gölge düşürdüğü ifade edilmiş, “*Fener Türkiye'nin müdahalesini reddediyor*” sözleriyle de Türkiye'nin patrik seçimiyle ilgili talepleri müdahale olarak nitelendirilmiştir. Eleferos Kosmos gazetesinin haberinde, Fener Kutsal Meclisinin yeni patriği tamamen bağımsız şekilde seçmek ve seçim sonucunu Türk yetkililerin onayına sunmak niyetinde olduğu, çünkü Patrikhanenin “*Kendi işlerini yönetme hakkına sahip bulunduğu*” fikrinden hareket ettiği belirtilmiştir. Akropolis gazetesinde ise Atina-Ankara ilişkilerinde Patrikhane sorununun yarattığı gerginliğe dikkat çekilmiş, bu durumun azınlık sorunlarının çözümünü de etkileyeceği vurgulanmıştır.⁷⁶

Patriklik seçimi konusunda Türkiye'nin taleplerinin Yunanistan tarafından tepkiyle karşılanması, Türk siyasetinde Patrikhanenin statüsü ile ilgili yeni tartışmaları da beraberinde getirdi. Bu tartışmaların temelinde, Lozan görüşmelerinde Türk tarafının istediği gibi Patrikhanenin Türkiye sınırlarının dışına çıkarılması hususu vardı. Bağımsız İçel Milletvekili Celal Kargılı, Millî Mücadele'nin Lozan'da hedefine vurdurılmayan bir pürüzü olarak nitelendirdiği Patrikhanenin, Türkiye sınırları dışına çıkarılması için gerekli tedbir, çözüm ve görüşleri tespit etmek amacıyla Mecliste bir genel görüşme

76 “Yunan Basını Ne Diyor”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1972, s. 9; “Athenagoras'ın Cenazesi Kalktı”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1972, s. 9.

yapılmasına dair önerge verdi.⁷⁷ Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alpaslan Türkeş ise demecinde, Türkiye'nin iç meselesi olarak görülmesi gereken Fener Rum Patrikhanesinin “*Millietimize düşman bu köhnemiş müesseseden memleketimiz kurtarılmalıdır*” diyerek, kaldırılmasını istedi.⁷⁸

Patriklik seçimi için hazırlıklar devam ederken Türkiye, adaylar konusunda yaşanan karmaşayı Lozan'ın verdiği yetkiler çerçevesinde giderdi. Türkiye karşıtı eylem ve düşünceleriyle bilinen Kuzey ve Güney Amerika Rumları Ortodoks Başpiskoposu Yakovas, Lozan'da kabul gören “Patriğin Türk uyruklular arasından seçilmesi” ilkesi gereği Amerikan vatandaşı olduğu için aday gösterilmedi. Son iki seçimde Sinod Meclisinden gelen listeyi olduğu gibi onaylayan İstanbul Valiliği bu seçimde on beş kişilik listeden üç kişiyi çıkardı.⁷⁹ Patrik seçiminde en güçlü aday olarak görülen ve Yunanistan'ın da desteğini alan Kadıköy Metropolitli Meilton aday listesinden çıkartılanlar arasındaydı. Gelişmeler Yunanistan'ı itiraz noktasında yeniden harekete geçirse de Türkiye, Patrikhane konusunda geri adım atmadı. Dönemin basınında da sıklıkla Lozan Barış Antlaşması ile Patrikhanenin bir *Türk müessesesi* olduğunun kabulü ve dolayısıyla Türk kanunlarına tabi bulunduğu vurgulandı. Sinod Meclisi tarafından aday gösterilecek patriğin onaylanmasında Türkiye'nin tek yetkili olduğunun altı çizildi.⁸⁰ Sonuç olarak Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde yapılan seçimde; noter şartı uygulanmazken⁸¹ Gökçeada ve Bozcada Metropolitli Dimitrios Papadopoulos patrik seçildi.⁸² Böylece Lozan Barış Antlaşması, siyasi yetkilerinden arındırılarak İstanbul'da varlığını devam ettiren Patrikhanenin, 16 Temmuz 1972'de yapılan patriklik seçimlerinde, Türkiye'nin yetki ve hukuk normlarını yeniden hatırlattı.

Dış politikayı etkileyen bu gelişmelerle birlikte Türk siyasetinde de önemli değişimler yaşandı. CHP'nin 1972'de toplanan 5. Olağanüstü Kurultayı'nda Bülent Ecevit'in Parti Meclisinin desteğini alması üzerine İsmet İnönü, CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etti. 14 Mayıs 1972'de yapılan Genel Başkanlık Seçimi Özel Kurultayı'nda CHP'nin Genel Başkanı seçilen Ecevit, siyaseten devirdiği İnönü'yü Lozan'da unutmadı. Basın ve İşçi Bayramları ile birlikte hatırlanan Lozan'ın yıl dönümü için gönderdiği

77 *Milliet Meclisi Tutanak Dergisi*, 12 Temmuz 1972, C. 26, s. 534, 555-556.

78 “Türkeş: Patrikhane İlga Edilmeli”, *Akşam*, 13 Temmuz, 1972, s. 1, 7.

79 İnci, “Cumhuriyet Döneminde Fener Rum Patriklerinin Seçimi”, s. 24.

80 “Patrik Yine Türk Vatandaşı Olacak”, *Akşam*, 8 Temmuz 1972, s. 1, 7; “Atina, Patrik Seçimi Şartına İtiraz Etti”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1972, s. 7.

81 Başbakan Ferit Melen noter şartının uygulanmamasında, Ruhani liderlerin isteklerinin dikkate alındığına dair bir açıklama yapmıştır. “15 Patrik Adayının Listesi Valiye Verildi”, *Akşam*, 14 Temmuz 1972, s. 1, 7.

82 “Dimitrios Papadopoulos Fener Patriği Seçildi”, *Akşam*, 17 Temmuz 1972, s. 1,7.

telgrafında,⁸³ “Türkiye’nin bağımsızlığını dünyaya bir kez daha benimseten Lozan Antlaşması’nın yıldönümünde Türk ulusuna kazandırdığınız bu yüce eser için sizi şükran duygularıyla kutlarım” sözleriyle İnönü’yü kutladı.

1970’li yılların ortalarına doğru Türkiye hızlı bir şekilde kaotik ortama sürüklenirken dış politikada da önemli gelişmeler yaşanmaya devam etti. Türkiye ile Yunanistan arasında büyük bir krize dönüşecek olan Kıbrıs sorunu yeniden patlak verdi. Buna ilaveten Ege adaları ve kıta sahanlığı sorunları ortaya çıktı. Türkiye, Yunanistan’la yaşanan tüm bu sorunların çözümünde, Lozan Barış Antlaşması’yla kurulan dengeyi esas aldı. Bu sebeple Lozan, siyasetin dilinden hiç düşmedi. Nüfusunda ciddi sayıda Türk’ün bulunduğu ve jeopolitik/jeostratejik açıdan büyük öneme sahip Kıbrıs’ta Rumların başlattığı Enosis hareketi, Lozan’da Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan siyasî ve arazi dengesini bozucu nitelikte olduğu gibi, Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla sağlanan statüyü de yok etmekteydi.⁸⁴ Bununla birlikte Türk nüfusuna yönelik saldırıların artması, Türkiye’nin 1974 yılında Kıbrıs’a müdahalesini zorunlu kıldı.

Türk-Yunan dengesi, Ege adaları ve kıta sahanlığı açısından da korunmaya çalışılmıştır. Lozan’da İtalya’nın Oniki Ada üzerindeki egemenliğinin devamı kabul edilmiş, Türkiye’ye yakın, Doğu Ege adalarının bir kısmı ise asker ve silahtan arındırılması şartı ile Yunanistan’a verilmiştir. Ancak sonrasında Oniki Ada’nın statüsü değişmiş, İkinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan İtalya ile galip devletler arasında 10 Şubat 1947’de imzalanan Paris Barış Antlaşması’nın 14. maddesi gereğince “askersizleştirilmiş olacak ve askersizleştirilmiş kalacaktır” şartıyla bu adalar Yunanistan’a devredilmiştir.⁸⁵ Türkiye’ye yakın, Doğu Ege adalarından Yunanistan’a bırakılan adalar da bu denge çerçevesinde silahtan ve askerden arındırılmıştır. Ancak Yunanistan, adaların silahsızlandırılacağına dair antlaşmaların yapıldığı dönemdeki koşulların süreç içerisinde köklü değişikliklere uğradığı ve dolayısıyla hükümlerin geçersiz olduğu iddiasıyla adaları silahlandırmaya başlamıştır. Böylece Kıbrıs sorunu sebebiyle iki ülke arasında yaşanan gerginlik daha da tırmanmıştır.

Yunanistan’ın Ege’deki adaları silahlandırmaya başlamasına karşılık Türkiye, 1964 ve 1966 yıllarında verdiği notalarla tepkisini göstermiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ise Yunanistan, Türkiye’nin Doğu Ege adalarını tehdit ettiği ve güvenlik kaygısı yarattığı iddiasıyla söz konusu adaları silahlandırmaya ve tahkimata devam

83 “Ecevit Lozan’ın Yıldönümünde İnönü’yü Kutladı”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1972, s. 1, 9.

84 M. Salih Mercan, *Dış Siyasî Olaylarla İlgili TBMM’nin Gizli Oturum Görüşmelerinde Kıbrıs (1974)*, İksad Yayınları, Ankara, 2019, s. 7.

85 Fuat İnce, “Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 14, S. 53, s. 125.

etmiştir. Bir yandan adaları silahlandırırken diğer yandan da bu adaların uluslararası statüsünü düzenleyen antlaşmaların geçerliliğini tartışma konusu haline getirmiştir. Yunanistan, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi güvenlik endişeleri nedeniyle Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini sağlamak adına imzaladığı 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nin, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçtiği ve bu sözleşmedeki silahsızlandırmaya ilişkin hükümlerin ortadan kalktığı iddiasında bulunmuştur. Nasıl ki Türkiye bu sözleşmeye dayanarak Boğazları ve Boğazönü adalarını silahlandırıyorrsa Yunanistan da Limni ve Semadirek adalarını silahlandırabilme hakkına sahip olmalıdır. Bu iddiayı gerçeklikten uzak bulan Türkiye, Yunanistan'ı adaların silahlandırılması hususlarını karara bağlayan uluslararası antlaşmalara aykırı olarak iki ülke arasında kurulan dengeyi kendi lehine değiştirmeye çalışmakla suçlamıştır.⁸⁶ Adaların statüsünün Lozan'ın bir gereği olduğunu belirten Türkiye'nin vurgu yaptığı denge de Lozan'ın sağladığı dengedir. Ancak bu dengeyi gözetmeyen Yunanistan'ın adaları silahlandırma faaliyetlerine devam etmesi Türkiye'yi farklı önlemler almaya; 1975 yılında İzmir'de Ege Ordusu'nu kurmaya zorlamıştır.

Lozan Barış Antlaşması ile Ege'de öngörülen denge çerçevesinde Türk ve Yunan karasularının genişliği 3 deniz mili şeklinde belirlenmiştir. Yunanistan 1936 yılında tek taraflı olarak karasularını 3 milden 6 mile genişletince Türkiye de eşitlik ilkesinden hareketle 1964'te karasularının genişliğini 6 mile çıkarmıştır.⁸⁷ Ege'de kıta sahanlığının sınırları ise belirlenmemiştir. Yunanistan, 1958 Cenevre Sözleşmesi'ne dayanarak kendisine ait gördüğü kıta sahanlığında 1961 yılından itibaren petrol araştırma izinleri vermiştir. Yunanistan'ın Ege'de yürüttüğü petrol arama faaliyetlerine karşılık Türkiye, 18 Ekim 1973'de karasuları dışında ve kıta sahanlığında bulunan alanlarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına, 27 bölgede petrol arama izni sağlamıştır. Ancak Yunanistan, kendisine ait adaların deniz yatağındaki egemenlik haklarını elinde tuttuğunu ve bu ruhsatları tanımadığını bir nota ile Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye tarafından 18 Ekim 1973'te verilen arama izinleri, Yunanistan'ın Semadirek, Midilli, Limni, Sakız, Boz Baba, İpsara ve Antipsara adalarının batısında bulunan deniz yataklarının üzerinde olduğundan Yunanistan için kabul edilemez görülmüştür.⁸⁸ Buna karşılık Türkiye de Yunanistan'ın tek taraflı verdiği petrol arama izinlerini kabul etmemiştir. Böylece 1973 yılında petrol arama ruhsatları sebebiyle başlayan kıta sahanlığı gerginliği 1976'da büyük bir krize dönüşmüştür.

86 Serkan Bulut, *Türkiye-Yunanistan Arasında Ege Sorunu ve AB Üyelik Sürecine Etkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010, s. 88-91.

87 Ali Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 19.

88 Aydın Şihmantepe, *Türk Dış Politikasında Bir Lider Süleyman Demirel: Dış Politika Kriz Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019, s. 122.

Dış politikada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye içte de öğrenci ve işçi eylemleri ile sokakların hareketlendiği; sağ-sol, Alevi-Sünni çatışmalarıyla ideolojik ve toplumsal ayrışmaların, ekonomik sıkıntılarının ve siyasal çekişmelerin arttığı istikrarsız bir süreçten geçiyordu. Süleyman Demirel'in başbakanlığı ve AP, Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), MHP ortaklığında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti, kuşatıldığı dış sorunlara karşı çözüm arayışına girdi. Ancak Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı nota değişimleriyle krizin büyümesinin önüne geçilemedi. Ege'de Türkiye'ye ait Hora isimli geminin petrol arama çalışmalarına başlaması, iki ülkeyi bir kez daha karşı karşıya getirdi. Yunanistan'ın Hora'yı ve petrol arama çalışmalarını engellemeye yönelik tavrı karşısında *"Hora'ya Müdahale Olursa Karşılık Veririz"* diyen⁸⁹ Demirel, bir başka açıklamasında⁹⁰ *"Bize Karşı Tehdit Vaki Olursa Göğüslemesini Biliriz"*, sözleriyle de Yunanistan'ın Türkiye'nin Ege'deki hak ve çıkarlarına karşı bir tecavüzde bulunmasının kabul edilmeyeceğini belirtti.

İki ülke arasındaki krizin büyümesi sebebiyle Demirel'in başbakanlığında MSP ve MHP'nin desteğiyle kurulan İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmeti programının dış politika başlığında Türkiye-Yunanistan ilişkileri önemli bir yer tuttu. Mecliste okuduğu hükümet programında:⁹¹

"Komşumuz Yunanistan ile aramızdaki ilişkilerin, iki ülkenin uzun süreli menfaatlerine uygun bir düzeye çıkartılmasını arzu etmekteyiz. Aramızda mevcut bütün anlaşmazlık konularına, iyi niyetle ve yapıcı bir zihniyetle yürütülecek görüşmelerle, iki tarafı da tatmin edecek çözümler bulunabileceğine inanıyoruz." ifadeleriyle iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi için açık kapı bırakan Demirel, Türkiye'nin Ege'de haklarının korunacağını, bu haklara saygı gösterildiği takdirde ihtilafların ortadan kalkacağını vurguladı. Ege'ye ilişkin bütün haklar üzerinde *eşit yarar* ilkesine dayalı bir iş birliğinin gerçekleştirilmesi hâlinde, bu denizin *"iki ülke arasında bir dostluk ve barış denizi olacağına inanıyoruz"* diyen Demirel, kıta sahanlığı konusunda ise Lozan'a işaret etti: *"Müzakere yolu ile bu denizin özel şartlarına ve Lozan dengesine uygun, siyasi, ekonomik menfaatlerimiz ve güvenlik gereklerimizle bağdaşan ve karşılıklı rızaya dayanan bir çözüm bulmak için gayret sarf edilecektir."* Görüldüğü gibi her ne kadar kıta sahanlığıyla ilgili Lozan'da belirleyici bir ifade olmasa da Demirel'in, eşit yarar ilkesi yine Lozan Barış Antlaşması'na dayanıyordu. Ancak Demirel ve Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin

89 "Hora'ya Müdahale Olursa Karşılık Veririz", *Milliyet*, 16 Temmuz 1976, s. 1.

90 "Bize Karşı Tehdit Vaki Olursa Göğüslemesini Biliriz", *Milliyet*, 8 Haziran 1976, s. 1.

91 İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi)*, C. 6, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 5125.

Lozan dengesine dayanarak ve ikili görüşmelerle halledilebileceğini düşündükleri kıta sahanlığı sorunu kısa sürede aşılacak bir problem olmadı.

Lozan Barış Antlaşması'nın, Kıbrıs Barış Harekâtı ile büyük bir kriz yaşayan, Ege adaları ve kıta sahanlığı gibi sorunlarla ağır bir sınavdan geçen Türk-Yunan ilişkilerinde, Türkiye'nin çözüm arayışlarının temel çıkış noktası olduğu ve önemini koruduğu görülmektedir. Türkiye'yi uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak kabul ettiren Lozan, Ege'de Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan stratejik dengenin devamını sağladığı için 1980'li yıllara kadar "*Lozan Dengesi*" Türk dış politikasının ana prensibi oldu.

Lozan, sadece Ege/Yunanistan bağlamında değil Türkiye'nin genel dış politika konularında karşılaşılan problemlerle birlikte anıldı. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargonun kalkması ABD Kongresinde tartışılırken, Lozan'ın 55. yıl dönümü kutlanıyordu. Türkiye'nin ekonomisinin yanı sıra savunma sistemine de ağır bir darbe indiren ambargonun kaldırılması tartışmaları Lozan'ı, Türkiye'nin bağımsızlığını sağlama ve dünyaya kabul ettirme yolundaki önemli adım olarak bir kez daha hatırlattı.⁹² Bu doğrultuda Lozan Tutanakları kitabını ilim âlemine kazandıran Seha L. Meray, Cumhuriyet gazetesinin "Lozan'ın Yıldönümünde" başlıklı köşe yazısında "*Nereden Nereye?*" diye soruyor, kurtuluş mücadelesinden binbir zorlukla çıkan Türkiye'nin Lozan'da dünyanın en büyük devletlerine karşı büyük bir başarıya imza attığını belirtiyordu.⁹³

Türkiye, siyasi istikrarsızlık ve ideolojik çatışmalar sebebiyle hızla 1980 Darbesi'ne sürüklendi. Ambargo sonrası yanlış ekonomi politikalarının faturasını ödeyebilmek için Amerikan yönetiminin ve IMF'in kısıkacına girdi. Yaşanan bu çıkmaz, Türkiye'nin Lozan'la sağladığı siyasi, toplumsal ve ekonomik bağımsızlığını sorgulattı. Suna Kili "57 Yıl Sonra Lozan" başlıklı yazısında, Atatürk'ün önderliğinde ulusal birlik ve bütünlüğünü kazanan Türkiye'nin Lozan'la her alanda tam bağımsızlığını sağlamasına rağmen giderek dışa bağımlı hâle getirilmesini eleştiriyordu. Kili'ye göre; klasik savaş yerini ekonomik savaşa bırakmış, yeni bir sömürgecilik anlayışı doğmuştur. Bu sömürgecilik anlayışı, güçlü devletlerin geri kalmış ülke ekonomilerine yaptıkları yardımlar, yabancı sermaye ve yatırım, kalkınma yöntemleri ve gelişme reçeteleri gibi dikteleriyle ortaya çıkmıştır. Yeni sömürgecilik olgusu karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin durumu ise gerçekten acıdır. Osmanlı Devleti'nin tüm devlet maliyesini yönlendiren Düyun-u

92 "Amerika'dan Karar Beklerken Lozan'ın 55'inci Yıldönümünü Kutladık", *Hürriyet*, 25 Temmuz 1978, s. 1, 11.

93 "Lozan'ın Yıldönümünde", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1976, s. 2.

Umumiye Lozan'da tarihe karışmışsa da bugün Türk maliyesini ve ekonomi politikalarını yönlendiren, denetleyen ve Türk parasının değerini saptayan bir başka kuruluş vardır: IMF. Artık Türk hükümetleri özgür iradeleriyle politika saptayamaz duruma düşmüştür. Dış yardım ve borçlar için yabancı sermayeye ayrıcalıklar tanınması, “ülke kalkınacak” ifadesiyle ortaya çıkan bu kısır döngü, Türkiye’yi yeniden Lozan öncesi imparatorluk döneminin ortamına itmiştir. Türkiye’nin dış borçları çığ gibi büyümüş, halk günden güne fakirleşmiş ve ekonominin dışa bağımlılığı giderek artmıştır. Ekonomideki bu bağımlılık, ulusal birliğin zayıflamasına, yetki bunalımına ve ulusça güvensizliğe yol açmıştır. Lozan’dan 57 yıl sonra Türkiye, borç erteleyen, yeni borçlar bulmak için çırpınan ve borçlanmayla övünen bir ülke durumuna düşmüştür. Yeni Türk devletini yaratan ulusal güçtür. Kurtuluş Savaşı’nda ve Lozan’da dış güçlere karşı direnen ve sonuç alan Türk ulusunun, günümüzde aynı güçler karşısında boynu bükük ve zayıf hâle düşürülmesi kabul edilebilecek bir durum değildir. Hiç kuşkusuz gelecek kuşaklar ve tarih, Türk ulusunun bağımsızlık onurunu karartanları suçlayacaktır. Türkiye’nin bu zorlukları aşmaması için hiçbir neden yoktur. Yeter ki yönetici kadrolar, bağımsızlık savaşını veren, Lozan’a ulaşan, Türk devrimini gerçekleştiren önderler gibi inançlı, gerçekçi ve ulusal çıkarları her türlü siyasal ve kişisel yararların üstünde tutan erdemli kişilerden oluşturulabilsin.⁹⁴

Kili, Türkiye’nin Lozan’da sağladığı tam bağımsızlıktan giderek uzaklaştığını ve özellikle ekonomik dışa bağımlılığın ülkeyi, Düyun-u Umumiye boyunduruğundaki Osmanlı Dönemi’ne geri götürdüğünü vurguluyordu. Gelinek noktada Türkiye’nin iç sorunları ve dış politikasının derinleşen krizleri, Lozan Türkiye’sinin ulusal birlik ve bütünlük ruhu ve başarılı dış politikasıyla karşılaştırılırken yıl dönümleri ise Basın Bayramı ve İşçi Hakları ile birlikte anılmaya devam edecektir.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı’nın diplomatik zaferi olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti’nin de varoluş simgelerindedir. Bu önemine ithafen Lozan’ın imzalandığı gün, “Lozan Günü” adıyla yurt genelinde törenlerle kutlanmaya başlandı. 10 Kasım 1938’de Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildi. Bu dönemde “Lozan İnönü’dür” sloganıyla Lozan Barış Antlaşması, bu zaferin mimarı olarak görülen İnönü ile bütünleşti. 1950’lere kadar yıl dönümleri bir bayram coşkusuyla kutlandı. 1950’de iktidara gelen DP Dönemi’nde, daha önce vurgulanan İnönü-Lozan bütünleşmesi kırılmaya, istiklal mücadelesi gibi Lozan da tüm

94 “57 Yıl Sonra Lozan”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1980, s. 2.

millete mal edilmeye çalışıldı. Bunun en önemli sebebi şüphesiz ki İnönü'nün CHP Genel Başkanı olarak muhalefette siyasete devam etmesiydi. Böylece Lozan Günü kutlamaları, siyasi gerginliklerin gölgesinde anlamını yitirmeye başladı.

Lozan kutlamaları, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yine İnönü ile birlikte anılmaya devam etti. Ancak darbe sonrası Türk siyasetini normalleştirme çabaları Lozan algısının değişmesine sebep oldu. 1970'li yılların ortalarına doğru Türkiye hızlı bir şekilde kaotik ortama sürüklenirken, dış politikada da Yunanistan'la yaşanan önemli sorunlar ortaya çıktı. Demirel'in başında bulunduğu Milliyetçi Cephe Hükümetleri Dönemi'nde Yunanistan'ın saldırgan tutumu karşısında özellikle Ege'de “*Lozan Dengesi*” Türk dış politikasının temel prensibi oldu. Bu sancılı süreçte Lozan, Türkiye'nin garantisi olarak siyaset dilinde yeniden önem kazandı.

Lozan Barış Antlaşması, günümüzde bazı kesimlerin “*zafer mi hezimet mi?*” sorusuyla ve Türkiye'yi Anadolu'ya hapseden antlaşma olarak nitelendirdikleri küçümseyici bir bakış açısıyla eleştirilmektedir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi, hukuki ve iktisadi özgürlüğünün simgesi olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması, sadece imzalandığı süreçte değil yakın dönem Türk dış politikasında da önemini hâlâ korumaktadır. Bununla birlikte Atatürk döneminde kurulan Lozan dengesi, uluslararası konjonktürdeki değişikliklerle bozulmaya başlamıştır. Türkiye için stratejik öneme sahip olan Kıbrıs, Akdeniz'deki dengenin korunması adına önem taşıırken son yıllarda Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesimi kendilerine yeni müttefikler bularak petrol/doğalgaz sondaj çalışmalarıyla Türkiye'yi bölgedeki enerji oyununda dışlamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan Ege'de Yunanistan'ın kıta sahanlığı ve adalar konusundaki saldırgan tutumu, özellikle Türkiye'ye yakın adaların silahlandırılması, Lozan gibi günümüzde geçerliliğini koruyan uluslararası antlaşmaları önemli kılmaktadır. Bu sebeple Türkiye, Patrikhane ve yabancı okullar konusunda Lozan'ın ilkelerine bağlılığını sürdürdüğü gibi Akdeniz ve Ege'de de Antlaşmadan doğan haklarını güçlendirmeli ve savunmalıdır.

Türkiye için Lozan, sadece dış politik sorunlarının çözümünde değil aynı zamanda farklı uluslararası platformlara katılım ve temsil adına elini güçlendirecek bir seçenek olarak da değerlendirilmelidir. Zira Lozan, bugün birçok Batı ülkesinde görülen ırkçılık anlayışından uzak ve azınlık haklarını gözetken modern bir Türkiye Cumhuriyeti ortaya koymuştur. Bu noktadan hareketle AB'ye girmek isteyen aday ülkeler için 1993 yılında açıklanan Kopenhag Kriterlerinin “azınlık hakları” başlığının esaslarını yerine getirmek, Türkiye'nin çok öncesinde atmış olduğu bir adımdır. Türk siyasetçileri için bu

gerçeklik artı bir kazanım olarak görülmüştür. Nitekim 1996 yılında Kopenhag Kriterlerini değerlendiren Bülent Ecevit, kriterlerdeki “azınlık hakları” mefhumunun Türkiye açısından bir sorun teşkil etmediğini; Lozan Barış Antlaşması’nda yer alan hükümlerden anlaşıldığı gibi Türkiye’de ırk ayrımcılığı güdülmeyeceği için, ırk esasına göre bir azınlık kavramının da olmadığını dile getirmiştir.

Sonuç olarak Türkiye’yi dünyaya kabul ettiren Lozan Barış Antlaşması, günümüze kadar farklı bakış açıları ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilip uluslararası gelişmelerle birlikte getirdiği statükoyu tartışmaya açsa da hâlâ Türk dış politikasının önemli argümanlarından biridir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Arşivler⁹⁵

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

Cumhuriyet Halk Partisi

Resmî Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Resmî Gazete

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

---

95 Kullanılan arşiv belgelerinin künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Dünya

Milliyet

Son Telgraf

Ulus

Vakit

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Mersin

Yeni Sabah

Araştırma Eserler

Akdeniz, Melih: *1930'dan Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne girişine kadar Batı Trakya Türkleri (1930-1981)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2015.

Aksoy, İlhan: "Lozan Antlaşmasında Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C.1, S. 1, 2014, s. 69-87.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Divan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Aydın, Mehmet Korkud: "Millî Gün Kutlamalarına Bir Örnek Olarak Lozan Günü Kutlamaları (24 Temmuz 1939)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, 2020, s. 54-75.

Baban, Cihat: "24 Temmuz ve İnönü!", *Ulus*, 24 Temmuz 1963, s. 1, 7.

Babaoğlu, Resul, "Muhafazakâr-İslamcı Düşünce de Lozan Algısı", *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, İBB Yayınları, İstanbul, s. 514-533.

Başak, Tolga: *Milli Mücadele Günleri'nde Cevat Dursunoğlu*, ATAM, Ankara, 2010.

Başgil, Ali Fuad: *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2006.

Belik, Mahmut: *Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1962.

Benice, Etem İzzet: "Lozan Sulhunu Kutlarken", *Son Telgraf*, 24 Temmuz 1941, s. 1, 5.

Bilsel, M. Cemil: *Lozan*, C. I-II, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023.

Budak, Mustafa: *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

Bulut, Serkan: *Türkiye-Yunanistan Arasında Ege Sorunu ve AB Üyelik Sürecine Etkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.

Çelikoğlu, Adnan: *Bir Darbeci Subayın Anıları, 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

- Demirel, Tanel: *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.
- Eroğlu, Hamza: *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1975.
- Gevgili, Ali: "İktisadi Bağımsızlık Destanı: Lozan", *Milliyet*, 24 Temmuz 1971, s. 9.
- Gökgöz, Gurbet: "Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı" *ÇTTAD*, C. 10, S. 22, 2011, s. 95-114.
- Gülen, Ahmet: "Demokrat Parti Dönemi'nde Lozan Algısı", *Atatürk Yolu Dergisi Lozan Antlaşması Özel Sayısı*, 2013, s. 77-100.
- Gülen, Nejat: *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005,
- Güllü, Ramazan Erhan: *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921 - 1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- İnan, Afet: "Lozan Antlaşmasının Ellinci Yıl Dönümünde", *Milliyet*, 24 Temmuz 1973, s. 2.
- İnce, Fuat: "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 14, S. 53, s. 101-128.
- İnci, Salih: "Cumhuriyet Döneminde Fener Rum Patriklerinin Seçimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 22, S. 1, 2022, s. 1-36.
- İnönü, İsmet: *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1961-1965)*, Yay. Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004.
- İsmail, Sabahattin: *150 Soruda Kıbrıs*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Karacan, Ali Naci: *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Karakılınc, Ferah: *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Tarihi Gelişimi Amaçları Siyasi Faaliyetleri Ulaşmak İstedığı Statü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politikalar*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2006.
- Kılıç, Aziz: "27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 3, 2020, s. 954-967.
- Kılıç, Sezen: *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar 1923-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Kırış Yıldırım, Özlem: "İsmet İnönü Dönemi Lozan Günü Kutlamaları ve Lozan'a Yeniden Bakış (1939-1945)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71, 2022, s. 374-395.
- Kili, Suna: "57 Yıl Sonra Lozan", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1980, s. 2.
- Koçak, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi I, II*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kurumahmut, Ali: *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

- Kurumahmut, Ali - Tosun, Sinan Azmi: *Uluslararası Boğazlardan Geçiş ve Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999.
- Lozan Barış Konferansı / Tutanaklar- Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, C. I-VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Meray, Seha L.: “Lozan’ın Yıldönümünde”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1976, s. 2.
- Mercan, M. Salih: *Dış Siyasi Olaylarla İlgili TBMM'nin Gizli Oturum Görüşmelerinde Kıbrıs (1974)*, İksad Yayınları, Ankara, 2019.
- Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer: *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi)*, C. 6, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Oran, Baskın: *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.
- Öncü, Ali Servet: *12 Mart Muhtırası Dönemi Türk Dış Politikası*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2015.
- Savaş, Tolga: *Türkiye'nin Tapu Senedi; Lozan*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2019.
- Sertel, Zekeriya: “Bugünkü Sulhumuzu Lozan’a Borçluyuz”, *Tan*, 24 Temmuz 1942.
- Sezer Arıç, Ayten: *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923 - 1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Soysal, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Şihmantepe, Aydın: *Türk Dış Politikasında Bir Lider Süleyman Demirel: Dış Politika Kriz Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tekeli, Esat: “Lozan Antlaşması”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1962, s. 2.
- Temizgüney, Firdes: “27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü”, *CTAD*, S. 33, 2021, s. 289-315.
- Temizgüney, Firdes: “1960 Darbesi Sonrası Yuvarlak Masa Toplantıları: İstişare mi Askerî Vesayet mi?”, *CTAD*, S. 37, 2023, s. 107-137.
- Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Us, Asım: “Dinî Bayram İçinde Millî Bir Bayram Yaptık”, *Vakit*, 12 Aralık 1943, s. 1.
- Ünal, Kemal, “Lozan-Montrö”, *Ulus*, 24 Temmuz 1936, s. 1
- Vatansever, Müge: “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.12, S. 2, s. 1487-1530
- Yılmaz, Eren Alper: “Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *ASEAD*, C. 6, S. 3, 2019, s. 252-260.